

ҰЛЫТАУ ӨңІРІНДА
ЖАҢА ЖОБАЛАР
ІСКЕ АСЫРЫЛАДЫ

2-бет

ҒЫЛЫМҒА СОҢҒЫ
ОТЫЗ ЖЫЛДА ҮЛКЕН
ҚАСТАНДЫҚ ЖАСАЛДЫ
ДЕУГЕ БОЛАДЫ

4-бет

ҚАРАҒАЙҒА
ҚАРСЫ БІТКЕН
ҚАЙРАТКЕР ЕДІ...

16-бет

ҚАЗАҚҰНИ

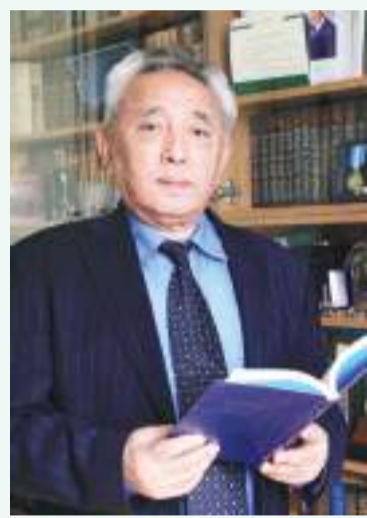
РЕСПУБЛИКАЛЫҚ ҚОҒАМДЫҚ - САЯСИ АПТАЛЫҚ

www.qazaquni.kz

qazaquni2000@gmail.com

2000 жылғы 11 тамыздан шыға бастады

№33 (1008) 22.08.2022 жыл

ДАРАБОЗ

«СОҢҒЫ КӨШ»
ТАРИХТЫҢ ҰЛЫ КӨШІНЕ
ҰЛАСА БЕРЕДІ

Қазақ әдебиетіндегі соқталы туынды «Соңғы көштің» авторы, алыптардың соңғы тұяқтарының бірі Қабдеш ағамыз былтыр аты жаман пандемияда бір апта ғана ауырып, қалың елімен қоштасып та үлгермей кете барды... Ол 2021 жылы 24 сәуірде толатын 85 жасына 19 күн жетпей кетті...

8-9
бет

МЕМЛЕКЕТТІК ТІЛГЕ МИЫ ЖЕТПЕЙТІН ЕРЛАН ҮДЫРЫСОВ ҚЫЗМЕТІНЕН БОСАТЫЛДЫ!..

ЖИЫРМА ЖЫЛ КЕШІГІП ШЫҚҚАН ЖАРЛЫҚ

2020 жылы 7 тамызда «Қазақ үні» газетінде Моңғолиядағы Қазақстан елшілігі қызметкерінің сондағы қандасымыз Майгүл Аулыұқа орыстілінде сөйлегені туралы «ҚАЗАҚ ЕЛШІЛІКТЕРІНІҢ ТІЛІ РЕСЕЙ ТІЛІ МЕ?! СЫРТҚЫ ІСТЕР МИНИСТРЛІГІН СЫРТ ЕЛДІҢ МҮДДЕСІН ҚОРҒАУШЫЛАРДАН ТАЗАЛАУ КЕРЕК, Президент мырза!» атты мақаламыз шыққан еді. Бұл мақала қоғамда үлкен резонанс тудырғаны белгілі. Сол кезде Сыртқы істер министрлігі сыннан қорытынды шығарып, қазақ тілін қолдануға біраз қадамдар жасағаны анық.

3
бет

ҚАЗАҚСТАНДА ҚАЗАҚ ТІЛІН БІЛМЕСЕ, МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТ ІСТЕЙ АЛМАЙТЫН КҮНГЕ ЖЕТУ КЕРЕК

Орыс тілінде сөйлеуді мәртебе, орыс тілінде жазуды білімділіктің көрінісі секілді көретін қауым көп. Тіпті өзімнің жерлестерім, шеттен келген қандастарым Қазақстанға келгенде бірінші қазақ тілін емес, орыс тілін үйренеді. Оқуға түскен іні-қарындстарым әлеуметтік желіде посттарын орыс тілінде жазады. (Шындап келгенде, ол тілді білмейді де). Бірақ жұртқа жүнін жылтырату психологиясы.

3
бет

ДРЕВНЕТЮРКСКАЯ ПИСЬМЕННОСТЬ КАК ОСНОВА ВОЗРОЖДЕНИЯ КАЗАХСКОГО ЯЗЫКА

Какие имеются пути для развития казахского языка? Есть ли новые возможности и пути для реформирования нашего многострадального языка? Что говорит мировой опыт развития языков? Можно ли найти и развить внутренний механизм возрождения и развития казахского языка? Где искать лексические и семантические «клады», чтобы выявить скрытый или «спящий» потенциал языка?

11
бет

КӨНЕ ОТЫРАР ТУРИЗМІН ДАМЫТУ – ТАРИХЫМЫЗ бен МӘДЕНИЕТІМІЗДІ ӘЛЕМГЕ ТАНЫТУ

10
бет

ҰЛЫТАУ ӨңІРІНДА ЖАҢА ЖОБАЛАР ІСКЕ АСЫРЫЛАДЫ

Қазақстан Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев Ұлытау облысы әкімі Берік Әбдіғалиұлын қабылдады. Облыс әкімі Президенттің Ұлытау облысына жасаған сапарының қорытындылары негізінде әзірленген аймақты әлеуметтік-экономикалық дамытудың 2022-2026 жылдарға арналған кешенді жоспарының жобасын ұсынды.

Ұлытау өңірінің экономикасын әртараптандыруға бағытталған маңызды құжат 240-тан астам іс-шараны қамтиды. Олар әлеуметтік және өндірістік инфрақұрылымды дамытуды және өңірдегі ең өзекті мәселелерді шешуге бағытталған. Қасым-Жомарт Тоқаевқа таныстырылған кешенді жоспарда инвесторлар тарту, қатты күйінде келетін пайдалы қазбалар өндірісін кеңейту мен жаңа кен орындарын игеру, геологиялық кластер құру және оны дамыту мәселелері қарастырылған. Бұдан бөлек, жаңадан ет өңдейтін кешен, құс фабрикасы мен жылыжайлар салу жоспарланған.

Келесі жылы жалға және несиеге берілетін 132,8 мың шаршы метр тұрғын үй құрылысы, көпсалалы

аурухананы жаңғырту, онкологиялық диспансер мен Жезқазған қаласында заманауи «Ана мен бала» орталығын ашу жұмыстары жүргізіліп, Ұлытау ауданында аурухана салынады. Сонымен қатар әрбір аудан орталығы мен ауылдарда 26 медицина мекемесі ашылады.

Берік Әбдіғалиұлы мәдени-ағарту нысандарын жөндеу және қайта құру туралы да айтты. «Жайлы мектеп» ұлттық пилоттық жобасы аясында 11 орта мектеп пен 8 балабақша салу көзделген. Мемлекет басшысына баяндалған өзекті мәселелердің тағы бірі — облысты ауыз сумен және сапа-лы жолдармен қамтамасыз ету.

Қалалар мен ауылдарды сумен жабдықтау жұмыстары мен су бұру жүйелері қайта жаңғыртылады. Сонымен қатар облыстық маңызы бар 289,5 шақырым жолды, аудандық маңызы бар 112,5 шақырым жолды жөндеу мен қалпына келтіру жоспарланған. Берік Әбдіғалиұлының айтуынша, аталған іс-шараларды жүзеге асыру барысында 10 мыңнан астам жаңа тұрақты жұмыс орны ашылады.

Қасым-Жомарт Тоқаев Ұлытау облысын дамытудың 2022-2026 жылдарға арналған кешенді жоспарын мақұлдап, тиісті мемлекеттік органдармен бірлесіп орындауды тапсырды.

ЖАҢА ЗАҢ ҚАРЖЫЛЫҚ ҚАРЫЗДЫ ЖЕҢІЛДЕТЕДІ

Қазақстандықтардың несие бойынша қарызы жылдан-жылға өсіп келе жатқаны белгілі. Осы жағдайды реттеу үшін «ҚР азаматтарының төлем қабілеттілігін қалпына келтіру және банкроттығы туралы» заң жобасы дайындалып жұрттың жалпы талқылауына ұсынылды.

Қаржы министрлігі Мемлекеттік кірістер комитеті басқармасы Айнұр Сартаеваның мәліметінше, заң жобасы әзірленіп, көктемде Парламент Мәжілісіне енгізілді. Енді күзде бұл заң жобасына қатысты қызу талқылаулар өтеді. Сондай кездесулердің бірі Алматыда өтті. «Бүгінгі іс-шараның мақсаты — заң жобасы Парламентте қаралғанға дейін азаматтармен кездесіп, олардың қандай ұсынысы бар екенін тыңдап, оларды жазып алып, депутаттарға жеткізу», — деді Айнұр Сартаева.

Спикердің айтуынша, бүгінгі күні Алматы қаласының 1 миллионнан астам тұрғынында несие бар. Оның ішінде 451 мыңнан астам азамат несиені 90 күннен астам уақыт төлемеген. А.Сартаева мәлім еткендей, қазақстандықтар банкроттық бойынша 3 рәсімді қолдана алады.

Бірінші рәсім, «соттан тыс банкроттық» деп аталады. Оны азаматтары алдындағы борышы 4,9 млн. тенгеден аспаған жағдайда,

ресми табысы жоқ немесе табысы ең төмен күнкөріс деңгейінен аспаған кезде қолдана алады. Бұл ретте борышкердің мүлкі болмауы тиіс және банкпен борыштар бойынша реттеу рәсімін жүргізу қажет. Екінші рәсім — «сот арқылы банкроттықты» азаматтар қарызы 4,9 млн. тенгеден асканда және қарыздың қалған түр бойынша қолдана алады. Бұл рәсім барысында борышкердің мүлкі болған жағдайда, ол сауда-саттық арқылы сатылуға жатады. Түскен қаржы кредиторлар арасындағы борыштарды өтеуге жіберіледі.

Үшінші рәсім — «төлем қабілеттілігін қалпына келтіру». Бұл рәсім арқылы азамат тұрақты табысы болған жағдайда қарызды 5 жылға дейін бөліп төлеуге сот арқылы мүмкіндік ала алады. Несиені қалпына келтіру жоспары қаржы басқарушысымен бірлесіп әзірленеді және сотта бекітіледі. Айнұр Сартаеваның сөзінше, банкроттықтың мынадай салдары болады:

- 5 жыл ішінде қарыздар мен кредиттер алуға шектеу көзделген;

- азаматтар банкроттықты 7 жылдан кейін ғана қайта қолдана алады;

- банкроттықтан кейін 3 жыл ішінде банкроттың қаржылық жағдайына мониторинг жүргізу көзделген. Сондай-ақ жобадан азаматтардың банкрот деп танылған күннен бастап бір жыл ішінде қаржылық сауаттылықты арттыру жұмыстарына міндетті түрде өтуі қажет.

ШЕТЕЛДІК КОМПАНИЯЛАР ДА ҚАРЖЫ ЖЫМҚЫРУМЕН АЙНАЛЫСАДЫ

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл агенттігі Алдын алу қызметінің басшысы Саян Ахметжанов оффшорлық аймаққа шығарып әкетудің жүйесі туралы баяндап берді.

«Сыбайлас жемқорлықтың тағы бір бағыты Үкімет берген қарызды игеру кезінде кездеседі. Үкіметтік қарыз бюджет арқылы бөлінеді. Ақша жымқыру алгоритмі мынадай. Жол-құрылыс жұмыстарын жүргізуге байланысты өтетін тендерде шетелдік мердігер компания шектен тыс төмен баға ұсынып, конкурс жеңімпазы атанады. Мысалы, «СПИК АККОРД» ашық акционерлік қоғамы тендер кезінде бағаны 38 пайыз түсірген. Бұл тендерде жарияланған жоба құнының үштен бірінен артық деген сөз. Мұндай бағам салынатын жолдың сапасы мен тиімділігіне қатысты күмән туындайды. Тіпті мұндай

ақшаға жол салып шығудың өзі екіталай. Келісімшарт бекітілгеннен кейін мердігерге күмәнді банк ұсынған кепілдік бойынша аванс беріледі. Мысалы, Солтүстік Кипрде тіркелген Fortress Bank оффшорлық аймақта орналасқан. Кейін аванс көлемі ұлғайтылады. Өйткені нормативтік шарт жоқ. Осыны пайдаланған мердігер шарттағы міндетін қасақана орындамайды деуге болады. Бұзылауда», — дейді агенттік өкілі. Ақырында шетелдік мердігер Қазақстан аумағынан ізін жасырып үлгеретін көрінеді.

«Бұдан кейін шетелдік мердігер компания Қазақстан аумағынан шығып кетеді. Ал құзыретті комитет сот төрелігіне жүгінеді. Талдау кезінде осындай екі шетелдік компания анықталды. Олар жеңіп алған тендердің жұмыстарын қажетті деңгейде орындамай, Қазақстан бюджетіне 28 млрд. тенгеден астам шығын келтірді», — деді Саян Ахметжанов.

САПАСЫЗ ЖОЛ ТУРАЛЫ АНОНИМДІ ШАҒЫМ ЕСКЕРІЛЕДІ

Біздегі көптеген жолдардың сын көтермейтіні жиі айтылады. Енді қазақстандықтарға сапасыз жол туралы анонимді шағым түсіру мүмкіндігі ұсынылды. Бұл жайында «Әділдік жолы» республикалық қоғамдық бірлестігінің атқарушы директоры Дидар Смағұлов мәлім етті.

«ҚР Президентінің сыбайлас жемқорлықпен күрес бастамаларын жүзеге асырып, қоғамның белсенділігін арттыру мақсатында салалық агенттікпен бірге «Әділдікті талап ет» атты республикалық акцияны бастадық. Біз азаматтарды, бүкіл саяси күштерді, қоғамдық бірлестіктерді акцияға белсенді түрде қосылуға және жолдардың жағдайын бірге жақсартуға шақырамыз», — деді агенттіктің қоғамдық кеңес мүшесі.

Оның айтуынша, бірлестіктің ресми сайтындағы мәліметтерді пайдаланып әр азамат өз бетімен жолдың сапасын тексере алады. «Бірақ бұл жерде қауіпсіздік ережелерін ұмытпау керектігін ескертеміз. Қажет болса, сайттағы арнайы байланыс деректері арқылы мамандарға хабарласып, бірге мониторинг жасауға болады. Adildik.kz сайтына немесе Adildik.kz сайтына сапасыз, шұрық-тесік жолдың фотосы мен видеосын жіберуге болады. Тіпті аты-жөніңізді айтпай, құпия түрде де шағым түсіре аласыз. Ең бастысы, ақауы бар жолдың нақты орнын жазып, фото немесе видео айғақ салу қажет. Сол фото, видео арқылы мониторинг ашып, тексеру жүргіземіз. Керек болса, тәуелсіз зертхана арқылы тиісті зерттеу жасап, нақты дайын ақпаратты антикор мен әкімдіктерге жолдаймыз», — деді Дидар Смағұлов.

АТА-АНАЛАР ЖИНАЛЫСЫНЫҢ ФОРМАТЫ ӨЗГЕРЕДІ

Елімізде жаңа оқу жылына дайындық қызу жүріп жатыр. Елордада өткен Тамыз конференциясында Оқу-ағарту министрі Асхат Аймағамбетов мұғалім-оқушы-ата-ана үштігінің байланысын арттыру бағытында қолға алынатын жұмыстар туралы айтты.

«Биылғы оқу жылынан бастап мектепте өтетін ата-аналар жиналысының форматын өзгертіп жатырмыз. Егер ата-ана алдына келгенде, мұғалім әр баланың қай пәнді ұнататыны, бірақ оны меңгеруде қандай проблемаға тап келіп жатқаны туралы мәлімет беріп отырса, ол ата-анаға өте маңызды ақпарат болар еді. Тек бағаны айтып шыққаннан бұл әлдеқайда тиімді. Жаңа оқу жылында осындай жұмысты қолға аламыз. Ү. Алтынсарин атындағы ұлттық білім академиясын зерттеу жүргізді. Сол кезде оқушылардың 60 пайызының ата-анасы мектепте не үйретіп жатқанына мән бермейтіні белгілі

болды», — деді ведомство басшысы. Айтуынша, министрліктің мақсаты — ата-ананы мектепке жақындату «Сенбі-жексенбідегі шараларды оқушылармен ғана өткізбей, ата-аналарды белсенді тарту тәжірибесін қаналар тарту көзделіп отыр. Ата-аналардың мұғалімге деген құрметі өте маңызды. Ас үйде мұғалім туралы айтылған әңгіме баланың ұстазға деген қарым-қатынасын қалыптастыруы мүмкін. Сонда оқушы-мұғалім арасындағы байланыстың жақсы болуы ұстаздың біліміне, кәсібилігіне ғана емес, ата-ананың құрметіне де байланысты», — деді министр.

ҮЙГЕ ГАЗ ТАРТУ НЕГЕ ҚЫМБАТ?

Барлық өңірлерде үйге газ тарту құны бірдей. Бұл туралы Нұр-Сұлтан қалалық отын-энергетикалық кешені және коммуналдық шаруашылық басқармасы отын-энергетикалық ресурстар бөлімінің басшысы Мақсат Есмағұлов айтты берді.

«Әкімдік пен «ҚазТрансГаз» жобасында желілерді әрбір үйдің қоршауына дейін жеткізіп, жер бетіне шығару, яғни қосу нүктесін қалдыру қарастырылған. Одан әрі тұрғын газбен жабдықтау туралы заңнамаға сәйкес нарық тәртібінде аккредиттелген жеке компанияны жал-

дайды», — деді Мақсат Есмағұлов елорда әкімдігінде өткен баспасөз мәслихатында.

Оның атап өтуінше, газды қосу құны мен шарты нарықтық болып саналады және ешқандай мемлекеттік орган бұл қызметті реттемейді. «Тұрғын компанияны өзі тандайды және онымен келіседі. Қосу құнына қатысты көп шағым болды. Бірақ, бұл тек астанада ғана тән емес екенін атап өткім келеді. Қазақстанның барлық өңірінде осындай жайт. Мәселен, Батыс Қазақстан облысында немесе Жамбыл облысында, не болмаса елордада газ

костырсаныз да, шамамен құны бірдей болады», — деп түсіндірді ол.

Бұған дейін бұқаралық ақпарат құралдарында ауданы 160 шаршы метр болатын жеке үйге 30 метрлік газ құбырын тарту, желдету құрылысын орнату және басқа да жұмыстарда қоса алғанда 755 892 мың тенге болатындығы хабарланған еді. Бұл соманы кез келген тұрғынның қалтасы көтере бермейтіні белгілі. Сондықтан жеке қаржымен қаржыландыру тияны шаралар да қажет деп есептейді қарапайым тұрғындар.

МЕМЛЕКЕТТІК ТІЛГЕ МИЙ ЖЕТПЕЙТІН ЕРЛАН ЫДЫРЫСОВ ҚЫЗМЕТІНЕН БОСАТЫЛДЫ!..

ЖИЫРМА ЖЫЛ КЕШІГІП ШЫҚҚАН ЖАРЛЫҚ

Мемлекет басшысының Жарлығымен Ерлан Әбілфайызулы Ыдырысов Қазақстан Республикасының Ұлыбритания және Солтүстік Ирландия Құрама Корольдігіндегі Төтенше және Өкілетті Елшісі, Қазақстан Республикасының Исландиядағы, Ирландия Республикасындағы Төтенше және Өкілетті Елшісі қызметін қоса атқарушы лауазымдарынан босатылды, – деп хабарлайды «Қазақ үні» Ақордаға сілтеме жасап.

Еске сала кетейік, осыдан 20 жыл бұрын, 2002 жылы сол кездегі Сыртқы істер министрі Ерлан Идрисов «Егер сіздер менің миымды ауыстырмасаңдар, деп («Если вы мне не поменяйте мои мозги, мне казахский язык не выучить!») деп парламентте мәлімдеген болатын.

Сол кездегі қалғыған парламент бұл масқараға да ояңған жоқ – «Қазақ тіліне миың жетпесе, қалай Қазақ министрі боласың?»- деп айтатын бір депутат табылмады. Өйткені, өздерінің де жартысына жуығы мемлекеттік тілге милары жетпейтіндер еді.

Айтпақшы, мемлекеттік тілге миы жетпейтіндер парламентте де, үкіметте де, президент әкішілігінде де, министрліктер мен әкімдіктерде Тәуелсіздігімізге 30 жылдан асса да, әлі де жеткілікті...

Дәл сол кезде ақын Қазыбек Иса «Қазақ үні» газетінде: «МЕМЛЕКЕТТІК ТІЛГЕ МИЙ ЖЕТПЕЙТІНДЕР ҚАЛАЙ МИНИСТР БОЛАДЫ?» – деп өткір мақала жазған еді. Қазір ол «Қазақ үні» ұлттық порталында ең көп оқылған және ең көп пікір жазылған мақалалар айдарында тұр.

Яғни, мемлекеттік тілге миы жетпейтін министрді, бүгінде елшіні орнынан алу 20 жыл кешігіп шықты. «Ештен кеш жақсы» дейміз бе, әділеттілік орнағаны үшін

ҚР Президенті Қ.Тоқаевқа рахмет айтамыз. Енді ұзағынан сүйіндіріп, мемлекеттік тілді білмейтіндерді мемлекеттік қызметтен босатуды жалғастыру керек! Әділетті Қазақстан үшін!

Сонімен қатар, бұл қараша айында Қазақстан Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев Сыртқы істер министрлігінің кеңейтілген алқа отырысына қатысып, елшілердің ең алдымен мемлекеттік тілді білуі керектігін айтты, «Қазақстан атынан шет мемлекеттерде қызмет істеп жүрген дипломаттарымыз ең алдымен мемлекеттік тілді білуі керек» – деп, нақты тапсырған еді.

Бұл туралы «ЕЛШІЛЕР ЕҢ АЛДЫМЕН МЕМЛЕКЕТТІК ТІЛДІ БІЛУІ ТИІС!» – деді ТОҚАЕВ. Ерлан Идрисов енді қайтеді...» атты мақала да жазған болатынбыз.

2020 жылы 7 тамызда «Қазақ үні» газетінде Моңғолиядағы Қазақстан елшілігі қызметкерінің сондағы қандасымыз Сәйгүл Ауылхак орыстың елшісі ретінде «ҚАЗАҚ ЕЛШІЛІКТЕРІНІҢ ТІЛІ РЕСЕЙ ТІЛІ МЕ?! Сыртқы істер министрлігін сырт елдің мүддесін қорғаушылардан тазалау керек, Президент мырза!» атты мақаламыз шыққан еді. Бұл мақала қоғамда үлкен резонанс тудырғаны белгілі. Сол кезде Сыртқы істер министрлігі сыннан қорытынды шығарып, қазақ тілін қолдануға біраз қадамдар жасағаны анық.

ҚАЗАҚСТАНДА ҚАЗАҚ ТІЛІН БІЛМЕСЕ, МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТ ІСТЕЙ АЛМАЙТЫН КҮНГЕ ЖЕТУ КЕРЕК

Бізде бір оңбаған түсінік қалыптасқан.

– егер орыс тілін білмесең, жақсы жұмысқа тұра алмайсың!

– орыс тілінсіз бизнес жасай алмайсың!

– орыс тілін білмесең, қалада өмір сүре алмайсың!

Яғни «орыс тілінсіз нан жоқ» деген түсінік қалыптасқан. Соның кесірінен орыс тілін білмеген адам білімсіз деген түсінік санаға сіңіп кеткен.

Орыс тілінде сөйлеуді мәртебе, орыс тілінде жазуды білімділіктің көрінісі секілді көретін қауым көп. Тіпті өзімнің жерлестерім, шеттен келген қандастарым Қазақстанға келгенде бірінші қазақ тілін емес, орыс тілін үйренеді. Оқуға түскен іні-қарындастарым әлеуметтік желіде посттарын орыс тілінде жазады. (Шындап келгенде, ол тілді білмейді де). Бірақ жұртқа жүнін жылтырату психологиясы.

Баяғыда ЕҰУ-ға бірінші курсқа оқуға түскенде тобымызда қазақы өңірлерден келген қыздар көп болды. Соның көбінің орысшасы өте нашар еді. Бірақ 4-курста солардың көбі қазақшадан гөрі орысша көп сөйлейтін болып кетті. Сол баяғы қазақша сөйлеуді намыс, орысша сөйлеуді мақтан көретін психология.

Тіпті бір қызық айтайын, бірінші курсқа тобымызда сондай бір Томирис (аты өзгертілді) деген қыз болды. Оқуға түсе салған бірінші семестрде орыс тілінен мен де, ол қыз да үш алдык. Шәкіртақдан екеуіміз де айырылды. Оның орысшасы да менікіні айналасы еді. Кейін оқуды бітіріп кетіп, екі жылдан соң магистратураға түстім. Ана қыз магистратураның екінші курсына оқиды екен. Содан әңгімелесіп отырғанбыз, бір уақытта әңгімеден әңгіме шығып, диссертацияға ауысқанда әлгі Томирис:

– Мен диссертацияны орысша қорғайын деп едім, қазақ тобына орысша қорғауға рұқсат бермей қойды, – дейді.

– Неге орысша? Қазақша қорғай бермейсің бе, – десем, – Қазақша маған қиын, орысша түсіну жеңіл, – деп қарап тұр. Күлерімді не ашуланарымды білмедім.

– Томирис, айналайын, бірінші курсқа келгенде сен де, мен де орысша бір ауыз білмейтін

едік, екеуіміз де жалынып жүріп үш алып едік, өзінше болмашы, – дедім. Шынында, қазақша түсінбейтіндей ұмытып қалған жоқ, жай сол арсыз мақтан.

Өмірдегі мысал ғой, бірақ қоғамнан бұндай оқиғаны жиі көреміз. Қиналып орысша сөйлеп, қиналып орысша жазып жүреді. Тіпті орысша білмейді, бірақ жұмыс іздеу үшін түйіндемесін орысша жазып алады. Неге? Тағы сол жоғарыдағы түсінік.

Енді әлқисса әңгімеме қайта оралайын. Орыс тілінсіз өмір сүруге, жақсы жұмыс істеуге, бизнес жасауға бола ма?

– БОЛАДЫ !!!

Соны дәлелдегім келді. Отаным оралғалы 16 жыл, жұмыс істегелі 12 жыл. Орыс тілінсіз өмір сүріп келемін. Орыс тілінде құжат толтырмаймын. Орыс тіліндегі құжат қоймаймын. Ұстанымы сол, қандай жағдай болса да, бұзбаймын.

Бастапқы кезде мұғалім болдым, аса қажеттілік тумамды. Республикалық «QAZBILIM» орталығын құрғалы бері орысша топ ашайық, жарнаманы орысша жасайық, – деген ұсыныс өте көп болды. Ұлтшылдық - бизнестің жауы, ондай қырдықтың дамытпайды, – деген ақылшылар көп болды.

– Жок, орыс тілінсіз дамымай

қалсам, дамымай-ақ қалдым. Орыс тілінде еш нәрсе болмайды деп қатан ұстанымда келемін. 7 жылға жуық, тіпті соңғы екі жылда Петропавл қаласында QAZBILIM осы ұстанымда жұмыс істеп тұр. Биыл Қостанайдан QAZBILIM лицейін аштық. Онда да осы ұстаным. Қанша жерден солтүстік өңір болса да, орыс тілінсіз жұмыс жасау – басты ұстаным.

12 облыста білім беру саласында қызмет етіп келеміз, 300-ге жуық адам жұмыс істейді. 120-дан астам оқу әдістемелік құрал шығардық. Жылында 3000-4000 оқушы бітіреді. Бірақ қиналып жатқан біз жоқ. Есесіне талай мекеме бізбен келісімшарт жасау үшін қазақ тіліндегі келісімшарт үлгісі жоқ қиналды, орысша жасауды өтінді, сонында аудармашы жалдап қазақша келісімшарт алып келді.

Қазір өзім мемлекеттік мектепте басшылықта болғасын орысша құжат көп келеді. Хат жіберемін немесе телефон соғып қазақшасын жіберуді сұраймын, орысшасын толтырмаймын, мәдениетті түрде «мемлекеттік тілдегі нұсқасын жіберіңізші деймін» деп отырамын. Ешкімнің жоқ деуге қақысы жоқ, дайындап жібереді.

Біреулер оңбаған дейтін шығар, біреулер ұлтшыл дейтін шығар, дей берсін. Бастысы – қазақ тілінің өрісін кеңейтуге, көп мекемелер қазақ тілін білмесе болмайтын жағдайға кетіп бара жатқанын түсіндіруге сәл де болса әсер ете алсам болғаны. Мейлі сыртымнан сыбап боқтай берсін.

Бірде мектепке бір компания қызметкері келді, кабинетіме кіріп, бір заттарын ұсынып орысша бұрқыратты. Сосын, – Қазақша сөйлейсіз бе, – деп едім.

– Жок, мен қазақша білмеймін, – деді.

– Кешіріңіз, – мен орысша білмеймін. Я не понимаю по-русски, – дедім. Көзі бақырайып кетті.

– Как, вы – директор? – дейді.

– Иә, директормын, мемлекеттік тілді білемін, көршінің тілін білу талабы бізде жоқ, – дедім. Таңғалған пішінде шығып, хатшымнан шын ба деп сұрапты.

Яғни орыс тілін білмейтін адам басшы болмайды деген сана сіңіп кеткен. Түсіне алмай таңғалып тұр.

Мен ішімнен қуандым. Дұрыс болды, қазақ тілін білуі керек екенін түсінді деп ойладым.

Білмеймін, орыс тілінсіз жақсы өмір сүруге болатын, жетістікке жетуге болатынын дәлелдегім келеді. Дәлелдеп жүрелмін, жалғасты. Дәлелдей беремін деп сенемін.

Р.С. Қазақстанда қазақ тілін білмей мемлекеттік қызмет істей алмайтын, қазақ тілінсіз бизнес жасай алмайтын күнге жету керек. Сонда ғана қазақ тілі дамиды. Келісесіздер ме?

Аятжан АХМЕТЖАН

Саналы ғұмырын ғылымға арнап, 200-ден астам патенттің авторы болу оңай емес. Ол – Д.В.Сокольский атындағы Жанармай, катализ және электрохимия институты, Электрохимиялық технологиялар зертханасының меңгерушісі, Мемлекеттік сыйлықтың иегері Әбдуәлі Баешов.

Белгілі ғалым NEGE тілшісіне бүгінгі ғылымның жай-күйін тәптіштеп айтып берді.

пайызын бөледі. Қазақстанда 2019 жылы ЖІӨ-нің 0,12 пайызына тең болса, қазір 0,13 пайыз.

Мұның өзі аз. Салыстырмалы түрде айтсам, Тәжікстан ғана бізден төмен екен. Ғылым комитетінің айтуынша, 2025 жылға таман ғылымға ЖІӨ-нің 1 пайызы бөлінеді екен. Ғылымға тиесілі қаражат он министрлікке бөлініп, 1160 грант жобасы, атап айтқанда жас ғалымдардың 315 жобасы және 59 нақты бағдарлама қаржыландырылады дейді.

Әбдуәлі БАЕШОВ:

ҒЫЛЫМҒА СОҢҒЫ ОТЫЗ ЖЫЛДА ҮЛКЕН ҚАСТАНДЫҚ ЖАСАЛДЫ ДЕУГЕ БОЛАДЫ ҒЫЛЫМИ ЖОБА БАЙҚАУЫНАН ГРАНТ ҰТЫП АЛУ – ЛОТОРЕЯ БИЛЕТІМЕН БІРДЕЙ

– Былтыр «Білімді ұлт» саналы білім беру» ұлттық жобасы қабылданып, оның бір тармағы ғылымды дамытуға арналды. Сіздіңше, елімізде ғылымға және соны жасайтын ғалымға деген көзқарас түзелді ме?

– Соңғы жылдары ғылымның дамуына біршама көңіл бөлініп жатқан сияқты. Бірақ әлі де жақсарып кеткенін байқаған жоқпын. Президент Қасым-Жомарт Тоқаев Алматыдағы Ғылым академиясына келіп, ғалымдармен кездесті. Бұл мекеме бұрын қоғамдық ғылым академиясы болса, қазір мемлекеттік Ғылым академиясы жасайын деп жатыр. Бұл дұрыс шешім. Кеңестер одағы ыдырағаннан кейін Ғылым академиясын таратып жіберді. Мемлекеттік мәртебесінен айырып, қоғамдық мекемеге айналдырды.

Бюджеттен ешқандай қаржы қарастырылмайды. Қазір ғылымның жартылай тас-талқаны шықты. Кеңес үкіметі кезінде 40-50 жыл жұмыс істеген ғылыми-зерттеу институттары жабылып қалды. Көптеген лаборатория есігіне құлып салды. Тәуелсіздіктің 30 жылында ғалымдардың жағдайы төмендеу кетті. Олардың жұмысына жуығы қаражасыз жұмыс істеді.

Мысалы, үш жыл болды, біздің институттың жартысы жұмыс істеп жатқан жоқ. Бәрі демалыста жүр. Институттың бәрінде осы жағдай. Қазақ өсімдік қорғау ғылыми-зерттеу институтының директоры болған, ауылшаруашылығы саласының мықты ғалымы Абай Сағитовпен кездесіп қалғаныма мемлекеттен бір тиын ақша түспейтінін айтып еді. Демек, ғылымға соңғы отыз жылда үлкен қастандық есалды деуге болады.

– Басқа елдермен салыстырғанда ғылымға бөлінетін қаржы көлемі де аз. Дегенмен, жылдан жылға артып келе жатқаны көңілге демеу сияқты...

– Кеңес одағы құрамындағы мемлекеттердің ғылым саласына қанша қаржы бөлетіні туралы ақпарат оқыдым. Көрші Ресейде жалпы ішкі өнімнің (ЖІӨ) 1 пайызын құйып отыр. Ал батыс елдерінде ғылымға ЖІӨ-нің 5

– Ал жоба ұсынып, грант ұтып алу тәртті қалай?

– Ғылым міндетті бағдарлама бойынша бюджеттен қаржыландырылмайды. Бірақ қазір бәрін байқауға қатыстырып, грант ұтып алатын етіп жасап қойған. Ғылыми жұмысты конкурс негізінде бағалау мүмкін емес. Ғылыми жобаларға баға беретін ұлттық ғылыми кеңес құрылған. Оның жартысы – кәсіпкерлер. Солар бүкіл ғылымның тағдырын шешіп отыр. Олар ғылыми жобаның құндылығына, маңызына, берер пайдасына терең үңілмейді. Шын мәнінде, ғылыми жұмыстың құндылығын білу өте қиын. Оның бағасын осы салада, ғылыми бағытта жұмыс істеп жүрген маман ғана бере алады. Еліміз бойынша осындай байқауға 5 мыңдай ұсыныс түседі екен. Енді қайтсын, ақшымдар тым болмаса осылай ғалым ұтып алғысы келеді ғой. Сол 5 мыңнан көп дегенде 100-200 жоба өтеді. Қалғанының бәрі далада қалады. Яғни, ұлттық ғылыми кеңесте отырғандар кімді өткізеді, өздері біледі. Кейде болмайтын жобаларды өтіп кетіп қатқанын көзбен көрдік. Қарағанды қаласында Болат Касеров деген ғалым бар. Сол бұрын цинк элементін зерттеп, шұғылданған. Енді цирконий элементін зерттеймін десе, оған «Бұрын мұнымен айналысқансың» деп қайтарып жіберіпті. Сонда эксперт-маман цинк пен цирконийді айыра алмай, формуласын да жаза алмайды. Міне, сондай адамдар ғылымға баға беріп отыр.

Демек, конкурстан ақша ұтып алу – лоторея билетімен бірдей. Тағы бір айта кететін жайт – конкурстан өту жағын да қиындатып жіберген. Оған қатысу үшін жоба туралы қазақ, орыс, ағылшын тілінде жазуыңыз керек. Бір ай сонымен жүреміз. Оны біреуге ақша беріп аудартамыз. Жастар жағы өздері-ақ ебін табады, ал біз сияқты ескі көздерге қиын.. Неге десек, «шетелге экспертизаға жібереміз» дейді. Бұл – нағыз жауыздық.

Қазір жобамыздың, идеяның бәрін сонда жіберіп отыр. Оған он, он бес ғұмырымыз кетуі

мүмкін. Сосын олар таңдаулысын алып, өздері пайдаланып жатыр. Ешқандай шпионның керегі жоқ. Біздің еңбекті жарамсыз деп тауып, өздері шұғылданып жатпағанына кім кепіл? Ғылымда ең қымбат нәрсе – идея. Бәріміз шетелге жұмыс істеп отырмыз. Сонда не болдык?

Конкурсты өткізу барысында небір күлкілі жайт кездеседі. Шетелде шығатын SCOPUS, Q1, Q2 журналдарына мақала жариялау керек. Бұл арқылы ғылымның құндылығын анықтау мүмкін емес қой. Бәрін цифрға айналдырып жіберген. Q1 75 пайыздан көп, Q2 50 пайыздан кем болмау керек. Ең сорақысы, осы журналдарда мақала шығару өте қиын. Он мақаланың бір-екеуі әрең өтеді. Мақалаң шықпаса, жобаға да қатыса алмайсыз, ғылыми жетекші бола алмайсыз. Осы журналдарға мақала шығару құны – 3 мың АҚШ доллары екен. 1-2 айдың ішінде шығарып береді. Мұндай қаражат қай қазақ ғалымының қалтасында бар дейсіз? Осындай абсурд дүние көп.

Бір мысал айтайын, ертеректе бір жобамызға экспериментті қойған бағасына байланысты, екінші жылы ақшамызды кесіп тастады. Бар сыйымы – «Басқа ғылыми жұмыстарға сілтемені аз жасапсындар» дейді. Біздің зерттеу саласы бойынша бұрын ешкім шұғылданбаса, сілтемені қалай жасаймыз? Олардың пікірінше, біреу сіздің жұмысыңызға сілтеме жасаса, керемет жазған боласыз. Ал сілтеме жасамаса ғалым емессіз.

Қазақстанда айнымалы ток арқылы заттар алумен мен ғана шұғылданамын. Бірақ маған ешкім сілтеме жасамайды. Кабинетте отырып алып, небір бәлені ойлап отырып, небір шенеуіңдер көрсеткішпен қағаз жұмыс істейді. Сіз жаңалық аштыңыз ба, бәрібір. Токтерін айтсам, мемлекеттік Ғылым академиясы болмаған соң, бұрынғыдай бөлініп жатқан бюджет жоқ. Конкурстың өзі үш жылда бір рет өтеді. Оның өзінің жағдайы анау. Кез келген мемлекетті құрту үшін Ғылым академиясын тарату ғана жеткілікті. Отыз жылда не болды? Тыржалаңаш қалдық қой. Не зауыт, не фабрика жоқ.

– Министрлікті екіге бөлді. Бұған ғалым ретінде көзқарасыңыз қалай?

– Жоғары оқу орны мен ғылым бір-біріне жақын ғой. Бір жағынан мұны дұрыс деп ойлаймын. Алайда, одан да жақсы болуы үшін ең дұрысы – Ғылым академиясын бөлек қалдырып, мемлекет қарамағына алуы тиіс.

– Соңғы кезде жастар ғылымға келіп жатыр ма?

– Бұл салада ақша аз, жалақы төмен. Бір жыл төленсе, келесі жылы жоқ. Жастардың ғылымға келуі жоққа тән. Байқау арқылы грант ұтып алып, бір күні бай, келесі күні кедей болып қалады. Өзім 42 ғылым кандидатын қорғаттым. Солардың көбі басқа салаға кетіп қалды. Тек «жақында бәрі дұрыс болар, ғылымға көңіл бөлінетін шығар» деп үмітпен шыдап жүргендер ғана қалды. Енді қайтеді? Отбасын қалай асырайды? 1976 жылы ғылым кандидаты дәрежесін қорғадым. Ол кезде 250 рубль алатын едім. Бұл деген облыстық атқару комитетінің бірінші хатшысының жалақысы. Ал ғылым докторы 450 рубль алды. Ғылым ғалым бүкіл саналы сұмырын арнап, жанын салатын. Қазір ғылым кандидаты, доктор дәрежесін алып тастаған. PhD докторы деген бар. Бұл бұрынғы кандидаттық диссертацияның жартысындай ғана жұмыс. Үш жылда оқып, сол уақытта қорғауы керек. Әйтеуір үлгеріп, бірден қылып қорғап жатыр. PhD қорғаған он шақты диссертацияның біреуі ғана бұрынғы кандидаттыққа сай келеді. Бұрын ғылым докторы атау үшін ғылымға сіңірген ғылыми бағытыңыз болуы тиіс еді. Қазір деңгейі түсіп кетті.

– Соған қарамастан ғылым дәрежесін қорғап жатқан ғалымдар қандай да бір үлес қосып жатыр ма?

– Біздегі ғылым «тез арада ақша тап» дейді. Шынында, ғылымсыз ақша табу мүмкін емес. Бірақ ғылымды ақшаға байлап қою мүлдем дұрыс емес. Әйгілі Форд көлігін ойлап тәпкер Генри Форд: «Кім маған өнер тауып, идеясын алып келсе, бір доллар берем» деген. Алдына қаншама идея, жобалар келген. Бірақ ол

алғашқыларын ашып, қарамай-ақ жыртып-жыртып қокысқа тастапты. Сонда досы «Сен жындысың ба? Әуелі қарамайсың ба? Уәде еткен 1 доллар бермейсің бе?» десе, Генри Форд: «Ғылым деген – ізденіс. Қазір бәленбай адамды ізденіске салып қойдым. Көбі талаптанып, бірден жазып әкеп жатыр. Бірақ маған оныншы, жиырмамыншы емес, жүзінші адамның идеясы миллион табыс әкеледі», – деп жауап беріпті. Ал бізге шенеуіңдер «үш жылда өндіріске енгіз», – дейді. Үш жылда өрік ағашы да жеміс бермейді ғой. Мысалы, Робинзон Крузо сияқты аралға түсіп қалдыңыз дейік. Әуелі әртүрлі бағытқа жүріп көріп, аралды зерттейсіз. Жүрген сайын жаңа бірдене табасыз. Ғылыми зерттеу жұмысы да шамамен осындай. Біз қазір «жер» деген аралда өмір сүріп жатырмыз десек, жер бетінде қаншама минерал, элемент бар. Соның қасиетін егжей-тегжейлі зерттеу керек. Зерттей салып, ақшаға кенелемін деу қисынсыз нәрсе.

– Демек, ғылым дамымай, мемлекет дамымайды дейсіз ғой...

– Әрине, дәл солай. Президент Қасым-Жомарт Тоқаев техника саласының білгірі болмаса да, өте білімді азамат. Ол талай жыл шетелде дипломға орып жұмыс істеді. Ғылымға ерекше көңіл бөлетін батыс елдерінің әлеуетін біледі. Сондықтан алдағы уақытта ғылымның дамуына тың серпін қосады деп сенемін. Мысалы, Жапонияны қараңызшы. Онда не мұнай, не металл, не пайдалы қазба жоқ. Теңіздегі қандырлан йод, таза тұз алады екен. Ал, Қазақстанда рудалы металлдар қазба байлықтары көп. Айталық темірдің келісі – 50-60 теңге. Содан кәдімгі екі балға жасасаңыз, бұл 1-2 мың теңге болады. Ал балта жасасаңыз – 4-5 мың теңге. Тіпті, көліктің бір деталін жасасаңыз, 15-20 мың теңге табыс табуға болады. Ол ол ма, темір металына аздап хром қосса, сақал қыратын ұстара жасап, нарыққа шығарсыз. Мұның бәрін өндіріске енгізу үшін технология дамуы керек. Ал біз темірді, мұнайды шикізат түрінде ғана сатып жатырмыз.

– Бүкіл саналы өміріңізді ғылымға арнадыңыз ғой. «Неге басқа саланы тандамадың?» деп өкінетін сәттер болды ма?

– Жоқ, өкінбеймін. Өзім ғылымға берілген адаммын. Кішкентайымнан ғылымға әуес болдым. Индет кезінде бес кітап жаздым. «50 жыл ғылым мен білім жолында» деген кітабым үш мың данамен жарық көрді. Өнертапқыш ретінде 250-дей патентім бар. Мәселен, қазір күннен ток алып жатыр ғой. Соған екі айна қоссақ, токтың күшін екі есеге дейін арттыруға болады. Екінші, күн сайын қаншама көлік соғысып жатыр. Соны болдырмас үшін қарсы келе жатқан көліктің өзі, жолы көрінсе де, жарығы көрінбейтін амал таптым. Көмір шахтасында да жыл сайын қаншама кенші қаза табады. Бұл апат газ жинақталған жерде болады. Осыған орай газды жинақтауға мүмкіндік бермейтін құралды ойлап таптым. Осы құралды таныстыру жөнінде еліміздегі шахта кеншілерімен бір сағат онлайн конференция болды. Біздегілер тек тыңдайды, бірақ ештеңе істегісі келмейді. Ғылымға, техникаға, адамның өміріне деген көзқарас осындай.

– Әңгімеңізге рахмет!

ЖАҢА ОҚУ ЖЫЛЫ: НЕ ЖАҢАЛЫҚ БАР?

Білім – еліміздегі ең маңызды саланың бірі екені белгілі. Соңғы уақытта осынау бағыттағы өзгерістерді саралап, оқырман назарына ұсынуды жөн көрдік.

МЕМЛЕКЕТТІК ТІЛ ӨРІСІ КЕҢЕЙЕ ТҮСТІ

Бұрынғы Білім және ғылым министрлігі Оқу-ағарту министрлігі мен Ғылым және жоғары білім министрлігі болып екіге бөлінді. Жүгі ауыр салаға бұл өзгеріс тын серпін әкелетіні сөзсіз.

Биылғы оқу жылында 1-ші сынып оқушыларының тек қана қазақ тілінде білім алуы турасындағы ҚР Оқу-ағарту министрлігінің шешімі мектеп оқушылары үшін ғана емес, еліміз үшін, ұлттық мүддеміз үшін де аса маңызды болды.

«Мұның алдында бірінші сыныпқа барған бала ағылшын тілінің әліппесін оқу керек болды. Орыс тілінде әліппесін, қазақ тілінің әліппесін оқу керек болды. Бұл 6 жастағы бала үшін қиын. Баланы дамыту үшін ана тілін үйретіп алған өте маңызды. Біз сол шешімді қабылдадық. Биылдан бастап қазақ тілді мектепке барған балалар, төтенше жағдайлардың үйренетін болады» – деді Асхат Аймағамбетов.

Білімдегі ұлттық тәрбиенің басты кілті – тіл тазалығы. Бұған дейін «Тілдердің үштұғырлылығы» мәдени жобасының аясында балалардың мектеп табалдырығын аттаған сәттен бастап үш тілде білім алуы олардың дамуына, тіл тазалығын сақтауына кері ықпалын тигізіп келгені жасырын емес.

«Тіл жоғалған ұлттың өзі де жоғалады» деп ұлт ұстазы Ахмет Байтұрсынұлы айтқандай, бүгінгідей еліміз еңсесін түгінген заманда қазақ тіліне зор мәннің берілуі әрбір білімнің көкейімізге қуаныш ұялатқаны сөзсіз.

Бұл турасында бастауыш сынып мұғалімі Гүлдана Бөкбаева: «Мектеп табалдырығын енді ғана аттағандар үшін бұл маңызды шешім деп ойлаймын. Өйткені 1-сыныпқа келген әрбір оқушыға өзінің ана тілін жетік меңгеруіне жағдай жасалуы керек. Бұл өз кезегінде оқушылардың мақал-мәтелдер, жұмбақтар, шешендік сөздер, жаңылтпаштар жаттап, ақыл-ой санасының оянуына, қалыптасуына ықпал етеді.

Сонымен қатар ана тілін меңгерген әрбір оқушының ұлттық сана-сезімі оянып, отансүйгіштікке, ана тілін қорғауға тәрбиеленеді. Болашақта қазақ тілінде сөйлеудің маңыздылығын түсініп қана қоймай, бойында қазақ тіліне деген ерекше құрметі пайда болады. Болашақ ұрпақтың нағыз қазақ тілінің жанашыры болғанын қаласақ, ең бірінші қазақ тілінде білім алуына баса назар аударуымыз керек» дейді.

«Баланы жастан» демекші, туған тілге деген сүйіспеншілікті кішкентай күнінен қалыптастыра білсек

балалардың Отанға, ұлтқа деген құрметі зор болмақ. Бұл сөзімізді сала мамандарының пікірі де қуаттай түспек.

Алматы қаласындағы №178 мамандандырылған лицейдің қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі Эльмира Рапилова: «Жалпы, оқушылардың бойына ұлттық үрдісті сіңіруде, баланы озық қоғамға сай етіп тәрбиелеуде баланың ана тілінде ойын еркін жеткізуі өте маңызды. Мен қазақ тілі мен әдебиеті пәні мұғалімі, «дебат» үйірмесінің жетекшісі ретінде байқағаным жас ерекшелігіне сай сөйлеу дағдылары ана тілінде жетілген балалар өзіндік ой-пікірін жүйелі, әрі дәйекті айта біледі. Дебат кезінде оқушылардың

шоғырландырып, жүйелеп жеткізуге, ана тілінде таза сөйлеуге машықтануға мүмкіндік береді», – дейді.

Өзінің ана тіліне уызы жарыған баланың болашағы жарқын екенін нық сеніммен айта аламыз. Әрі алдағы уақытта өзге тілдерді меңгеруге де құлшынысы зор болмақ.

БІЛІМ ДЕҢГЕЙІН КӨТЕРУГЕ БАҒЫТТАЛҒАН ҚАДАМ

Оқу-ағарту министрлігі білім сапасын көтеріп, саланың қарқынды дамуы үшін жан-жақты жұмыс істеп жатқаны сөзсіз. Бұл тұрғыда мұғалімдерге ғана емес, оқушыларға да қойылар талап жоғарылай бастады.

Жаңа оқу жылындағы тағы бір маңызды жаңалық – оқу аптасының ұзаруы. Қаншама жылдан бері өзгеріссіз келе жатқан оқу үдерісін Оқу-ағарту министрлігі саладағы кәсіби

білікті мамандармен кеңесіп, жан-жақты талқылай отырып оқу аптасын ұзартуға шешім қабылдады. Әлемдік тәжірибеге сүйенсек, оқушылардың оқу мерзімі аз елдердің санатынан екенбіз. Осы жағын ескере отырып, әрі білім сапасын көтеру мақсатында оқу мерзімі 34 аптадан 36 аптаға ұзартылды.

«Жаңа оқу жылында елімізде 3,6 млн. баланы қамтитын 7 637 мектеп жұмыс істейді. Келесі оқу жылы 1 қыркүйекте басталып, 36 аптаға созылып, 31 мамырда аяқталады. Жаздың бірінші күнінен бастап оқушылар дәстүрлі демалыстарына шығады. Сәйкесінше, жаз айлары толығымен балалардың демалыс уақыты бола береді», – деп түсіндірген-ді Оқу-ағарту министрі Асхат Аймағамбетов.

Оқу аптасының екі аптаға ұзаруы оқушылардың санасына айтарлықтай салмақ түсірмейтіні анық. Керісінше сапаны арттыруға ықпалын тигізгісі сөзсіз.

Министрдің сөзінше, бір оқу жылында балаларға 4 рет демалыс берілгенін ескерсек, демалыс және мереке күндерін есептегенде балалар жыл бойы барлығы 192 күн демалып, тек 173 күн ғана мектепке барады. Бұл оқушылардың демалуына, тынығуына жеткілікті мерзім екені анық.

«МЕКТЕПKE ЖОЛ – ШЕКАРАСЫЗ ЖАҚСЫЛЫҚ»

Жыл сайын дәстүрлі түрде әлеуметтік тұрғыдан қолдауды қажет ететін отбасыдан шыққан балаларды мектепке қажетті киім-кешек пен қажетті құрал-жабдықтармен қамтамасыз ету

қолға алынғаны белгілі. Ал биылғы жылы осынау игі үрдіс «Мектепке жол – шекарасыз жақсылық» акциясы аясында жүзеге асырылуда. Әлеуметтік осал отбасылар «Жалпыға міндетті білім беру» қоры арқылы әр мұқтаж оқушы үшін кемінде 37 389 теңгені құрап отыр. Аталмыш көмек ел бойынша 440 мыңнан астам балаға көрсетілуі тиіс.

Жылына бір рет ғана көрсетілетін көмекті мемлекеттік атаулы әлеуметтік көмек алатындар, жан басына шаққандағы орташа табысы ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен мемлекеттік АӘК алмайтындар, жетім балалар және ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалар, төтенше жағдайлардың салдарынан шұғыл көмекті талап ететін отбасылар және білім беру ұйымының алқалы органы айқындайтын білім алушылар мен тәрбиеленушілері ала алады. 1-ші тамыздан бастау алған акция 30-шы қыркүйекке дейін жалғасын таппақ. Акцияны жүзеге асырып жатқан «Жалпыға міндетті білім беру» қоры жергілікті әкімдік тарапынан қаржыландырылатынын ескерсек, бұл балаларға деген мемлекеттің үлкен қолдауы.

Игі істі бастап кеткен Алматы қаласы бойынша 20 мың оқушыға аталмыш әлеуметтік көмек көрсетілмек. Яғни, мектеп формасы мен кеңсе заттарына сатып алу үшін бір балаға 43 000 теңге біріккен.

Ал, Солтүстік Қазақстан облысында әлеуметтік осал топқа жататын оқушылардың саны – 9 мыңға жуық. «Жалпыға міндетті білім беру» қорынан 1,2 млрд теңге көмек көрсетілмек. Яғни, мұқтаж әрбір баланың ата-анасының есепшотына 37 мың теңгеден аударылмақ. Осы сияқты акцияның еліміздің әрбір аймағында қарқынды түрде жүргізіліп жатқаны көңіл қуантады.

Демек, ел бойынша әрбір бала қажетті құрал-жабдықпен сақадат сай қамтылып, мектепке қуана қадам басады. Сонымен қатар, Оқу-ағарту министрлігінің мәліметінше республика көлемінде барлық оқушы тегін оқулықтармен толыққанды қамтамасыз етіледі. Ендігі жерде балалар оқуға жете мән берсе, бұл бағытта ата-аналар да қолдан көмек бергені көрсетсе еліміздің өртені бүгіннен де жарқын болмақ.

Біз жыл сайын мемлекет басшысының халыққа Жолдауына куә болып жүрміз. Бұл әлемдік тәжірибеде бар, өзін өзі ақтаған саяси маңызы зор іс-шара. Жолдау бағысында мемлекет басшылары өткен жылдың түрлі саладағы жетістіктері мен кемшіліктерін саралап, алдағы уақытта атқарылатын ауқымды істердің бағыт-бағдарын белгілейді. Осы белгілеген бағыттар бойынша атқарушы билік саналатын, түрлі министрліктен тұратын Үкімет жаңа жобалар мен жоспарларын қабылдап, оны нақты іске асыруға міндетті.

шараларын әзірлеу, ішкі істер министрлігінің реформасын өткізу, жыныстық зорлық-зомбылық, педофилия, есіртке тарату, адам саудасы, әйелдерге қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылық және басқа да ауыр қылмыстардың жазасын күшейту, соттарға қосымша айғақтар жинау бастамасын көтеру өкілеттілігін беру, сыбайлас жемқорлық әрекеттері үшін бірінші басшының жауапкершілігін заңмен бекіту, сапалық білім беретін, диплом сататын оқу орындарын азайту, браконьерлердің жазасын қатандату, бұқаралық спортты дамыту жөніндегі кешенді жоспар қабылдау, мәдениет пен азаматтық қорғаныс саласы қызметкерлерінің

еді. Коронавирус пандемиясы басталғаннан кейін қомақты қаржы жұмсалды. Әлеуметтік төлемдер беріліп, медицина қызметкерлеріне үстемке тағайындалды. Отандық бизнеске көптеген жеңілдіктер жасалды. Жалпы алғанда дағдарысқа қарсы шараларға 6,3 триллион теңге жұмсалды.

Жаңа жағдайда стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі қайта құрылып, реформалар жөніндегі жоғары президенттік кеңес бекітілді. Мемлекеттік бағдарламаларды ұлттық жобалар форматына ауыстырып, індет кезінде мемлекеттік аппарат шағын форматта жұмыс істеуге жұмылдырылды. Президент мемле-

мәселелерді тағы көтерді. Соның қатарында бос жатқан жерлерді қайтару, инфрақұрылымды жаңғырту, субсидияны қайта қарау, сумен қамтамасыз ету және тағы басқа проблемалар бар.

Мемлекет басшысының 2022 жылғы 16 наурыздағы «Жаңа Қазақстан: жаңару мен жаңғыру жолы» атты Қазақстан халқына Жолдауының жөні мүлдем бөлек деуге болады. Президент осы Жолдауында қантар оқиғасына кеңірек тоқталды «Бұл оқиғалар бүкіл қоғамды дүр сілкіндірді. Халқымыз бұрын-соңды болмаған қауіп-қатермен бетпе-бет келді. Мемлекетіміздің тұтастығына және егемендігімізге зор қауіп

тып, өңірлердегі өкілдер саны 600-ден 200 адамға төмендету ұсынылды. Бесінші, сайлау үдерісін жаңғыртып, әділ және ашық сайлау өткізу үшін дауыс берудің балама тұлғаларын пайдалану айтылды. Жолдауда құқық қорғау институттарын күшейту, Бұқаралық ақпарат құралдарының бәсекеге қабілетін арттыру және азаматтық қоғам институттарының рөлін нығайту, жергілікті өзін-өзі басқаруды орталықсыздандыруға да жеткілікті көңіл бөлінген.

Атап өтуіміз керек, Жолдаудың сегізінші бөлігіндегі еліміздің әкімшілік-аумақтық құрылымын жетілдіру туралы Президент ұсынысы көпшіліктің қолдауын тапты. Еліміздегі әкімшілік-аумақтық құрылымның онтайлы болуы өте маңызды.

Халықтың қалауын ескерген Қ. Тоқаев Семей аймағында Абай облысын құруды ұсынды. Кезінде Алаш арыстарының басын қосқан Семей қаласы жаңа облыстың орталығы атанды. «Біз тарихи әділдікті орнатып, ұлыларымыз дүниеге келген киелі өлкені қайта жаңғыртуға тиіспіз» деді мемлекет басшысы.

Енді міне бұрынғы Жезқазған облысының аумағында Ұлытау облысын құрылғанына куә болып отырмыз. Жезқазған қаласы қайта орталық болды. Бұл аймақта дербес облыс құру – экономикалық қана емес, рухани жағынан да маңызды шешім. Ұлытаудың төл тарихымыздағы орны ерекше. Ел тағдыры шешілген ұлы жиындар осында өткендігі тарихтан мәлім.

Сол сияқты аймақ тұрғын дарына ыңғайлы болу үшін Алматы облысы екіге бөлінді. Бұл өңірде Жетісу және Алматы облыстары құрылды. Алматы облысының орталығы Қапшағай қаласы халқымыздың біртұар перзенті – Дінмұхамед Қонаевтың есімімен аталды. Ал, Жетісу облысының орталығы бұрынғыша Талдықорған қаласында қалды.

Жалпыұлттық іс-шаралар жоспарына негіз болған Президент Жолдауы мүлтіксіз орындалуы керек. Оның міндетті түрде орындалуына қатысты мемлекет басшысының қаулысы да шықты. Қаулысына мемлекет басшысының 2022 жылғы 16 наурыздағы «Жаңа Қазақстан: жаңару мен жаңғыру жолы» атты Қазақстан халқына Жолдауын іске асыру жөніндегі жалпыұлттық іс-шаралар жоспары бекітілсін, көрсетілген іс-шаралардың мүлтіксіз және уақтылы орындалуы ҚР үкіметіне жүктелсін, Жолдаудың ережелері бойынша ақпараттық түсіндіру жұмысын жүйелі негізде жүргізуді қамтамасыз етсін, есепті жылдан кейінгі жылдың 25 қаңтарына дейін Қазақстан Республикасы Президентінің Әкімшілігіне Жалпыұлттық жоспардың орындалуы барысы туралы ақпарат ұсынылсын, Жарлықтың орындалуын бақылау Қазақстан Республикасы Президентінің Әкімшілігіне жүктелсін делінген қаулыда. Қаулы ауқымды істі атқаратын органдарға үлкен жауапкершілік жүктелді. Бұл жерде қатар мемлекеттік сананың да жоғары болғаны абзал. Әрбір азамат мемлекет басшысы ұсынған бастамалардың халық үшін жасалып отырғанын жете түсінуі керек. Түсініп қана қоймай, соны іске асыруға өз үлесін қосуға міндетті. Сонда ғана біз кез келген қиындықты жеңіп, қол жетпес биіктерді еңсеретін боламыз.

Мұрат ҚАЙЫРБАЕВ

ПРЕЗИДЕНТ ЖОЛДАУЫ – ЖАҢА БЕТБҰРЫС БАҒДАРЫ

Әрине, жыл сайынғы халыққа арналған Жолдауды әркім әртүрлі қабылдауы мүмкін. Оған деген әр адамның өз ойы мен пікірі бар екені де жасырын емес. Кейбіреулер «Жыл сайын айтылады. Бірақ соны орындап жатқан ешкім қалып деген өз пікірлерін де айтып қалып жүр әлеуметтік желілерде. Бірақ біз алдымен әр нәрсені анық-қанығына жетіп алғанымыз жөн. Сол арқылы атқарылған істер мен жіберілген кемшіліктерге лайықты және әділ бағасын беруімізге тиіспіз. Асығыс пікір айту кейде қоғамда кері ой туғызып, еліміздің дамуына кесірін тигізуі де мүмкін ғой.

2019 жылы мемлекет тізгінін қолына алған Қасым-Жомарт Тоқаев қазақстандықтарға «Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» атты алғашқы Жолдауын арнағанын білесіздер. Сол алғашқы Жолдауына Президент бірінші кезекте халық пен билік арасында өзара сенімді қарым-қатынас орнатуға мүдделі екенін көрсеткен болатын.

Қ. Тоқаев қоғамды демократияландыруға назар аударып, бейбіт митингтерді өткізіп, жайып, халықтың әлеуметтік-тұрмыстық жағдайына қатысты бірқатар мәселелерді де қозғады. Жер мәселесінің ушығуына байланысты латифундистерге қарсы күресетінін мәлімдеді. Сондай-ақ, қатысушы органдарға зейнетақы жинақтарының бір бөлігін пайдалану мәселесін қарастыруды тапсырды. Бұл бастамалар уақыты жағынан кешіксе де 2021 жылы іске асырылды. Әрине, елімізде қордаланған проблем жетерлік, оның бәрін бір жылда түзеп, бірден іске асыру мүмкін емес. Оған белгілі бір уақыт, қаражат қажет. Дегенмен Президенттің алғашқы Жолдауында айтылған тапсырмалардың басым бөлігі орындалғанын айтуымыз керек. Бәрін болмаса да мына бір мәселелердің шешілгенін атағанымыз жөн. Айталық, 2020 жылдан бастап мемлекеттік қызметкерлердің санын біртіндеп қысқарту, азаматтық қоғамды дамытудың 2025 жылға дейінгі тұжырымдамасын қабылдау, бейбіт жиындарға қаланың шетінде емес, ішінде арнайы орын бөлу, микро және шағын бизнесті табыс салығынан үш жылға азайту, бизнеске қатысты рейдерлік әрекеттер үшін жауапкершілікті күшейту, өнімділігі жоғары орта бизнеске қолдау көрсетудің кешенді

еңбекақысын көбейту, тұрмысы төмен отбасылардың балаларына кепілдендірілген әлеуметтік көмекті енгізу, әуе билеттерінің бағасын төмендету және теміржол билеттерінің тапшылығын қолдан жасамау, дарынды балаларды қолдаудың жол картасын әзірлеу сияқты көптеген шаралар іске асырылды. Бұл бір ғана Жолдауда белгіленген бағдарлардың толық емес тізімі.

Сонымен бірге еліміздің қоғамдық-саяси өмірін жаңғыртпай, табысты экономикалық реформаларды іске асыру мүмкін еместігін ескерген Президент саяси реформаларды кезең-кезеңімен және табанды түрде жүзеге асыруға мүдделі екенін, саяси жүйенің негізі – күшті президент, ықпалды парламент, есеп беретін үкімет екенін ашық айтты. Мемлекет басшысы «Халық үніне құлақ асатын мемлекет» тұжырымдамасын іске асыру қажеттігіне ерекше назар аударды. Сонда ғана халықтың барлық өтініш-тілектері жылдам және тиімді шешімін табатынын атап өтті. «Мемлекет басшысы ретінде елімізде көппартиялықты, саяси бәсекелестікті және ой-пікірдің сан алуандығын дамытуға ықпал етуді өз міндетім деп санаймын. Бұл саяси жүйе тұрақтылықтың ұзақ болуы үшін маңызды» - деді саяси реформаға қатысты Қ. Тоқаев.

2020 жылы басында бүкіл жер жүзінде коронавирус пандемиясы басталғаны белгілі. Бұл біздің еліміз үшін де ауыр кезең болды. Мемлекет басшысының 2020 жылғы қыркүйектегі «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі» атты Жолдауында бұл жылдан бері көп көңіл бөлінді. Өйткені жаппай карантин кезінде халықтың өмірі түбегейлі өзгеріске ұшырады. Соған байланысты шұғыл шаралар қажет

кеттік және квазимемлекеттік сектор қызметкерлерінің санын қысқарту жұмысын жылдамдатуы тапсырып, цифрландыру шараларына басымдық берілді. Сөйтіп үнемделген қаражаттың есебінен басқа мамандардың жалақысы көтерілді. 2020 жылғы Жолдаудан кейін министрліктерде жауапты хатшылар институтын жою, квазимемлекеттік сатып алулар реттейтін заңды қабылдау, стратегиялық инвестициялық келісімді жасау, агроөнеркәсіп кешенін дамытуға арналған жаңа ұлттық жобаны әзірлеу, шикізаттық емес орта кәсіпорындарға арналған экспорттық акселерация бағдарламасын жүзеге асыру, несие беретін ұйымдардың жауапкершілігін арттыру, несие бойынша шекті мөлшерлемелерді азайту, пандемиядан зардап шеккен кәсіпкерлердің несие субсидиялау, Есеп комитетінің құзыретін күшейту, «Бәйтерек» және «ҚазАгро» холдингтерін біріктіру, жаңа жекешелендіру жоспарын қабылдау,

«Ансаған сәби» бағдарламасын бастау, Үздіксіз білім беру тұжырымдамасын әзірлеу, адам құқығы мен бостандығына қатысты негізгі процессуалдық шешімдерді прокурормен келісу, «Қоғамдық бақылау туралы» заңды қабылдау, мемлекеттік қызметшілер, депутаттар мен судьялар үшін шептел банктерінде есепшот ашуды шектеу, ауыл әкімдерін тікелей сайлау секілді іс-шаралар жүзеге асты.

Президенттің 2021 жылғы жолдауында да маңызды мәселелер көтерілді. Алдымен бюджеттің кірісін арттыру керек болды. Үкіметке мемлекет қаржысын басқару тұжырымдамасын әзірлеу міндеті жүктелді. Сол сияқты көптен бері шешілмей жатқан

төнді. Осы күндерде жұртымыз Тәуелсіздіктің қадір-қасиетін жан-жүрегімен сезінді. Татулық пен тұрақтылық, тыныштық пен бейбітшілік қаншалықты маңызды екенін жете түсінді. Біз мызғымас бірліктің арқасында мемлекетімізді қорғап қалдық» - деді мемлекет басшысы. Одан әрі стратегиялық мақсатымызға жетуге мүмкіндік беретін бірқатар бастамаларды ұсынды.

Бірінші, Президенттің өкілеттігі туралы сөз болды. «Саяси жүйеміз жаңа жағдайларға бейімделуге тиіс. Қазір бізде барлығы Президентке келіп тіреледі. Бұл – дұрыс емес. Біртіндеп бұдан бас тартуымыз қажет. Мен үшін мемлекеттің ұзақ мерзімді мүддесі биліктің қосымша мүмкіндіктеріне және уақытша ықпалына қарағанда әлдеқайда маңыздырақ» - деді. Екіншіден, өкілді билік тармағын қайта құру, Парламенттің рөлін айтарлықтай арттыру керектігі, сол арқылы мемлекеттің институционалдық тұғырын нығайту қажеттілігі айтылды. Үшінші талап ретінде сайлау жүйесін жетілдіріп, саяси жаңғырудың басты мақсаты – азаматтардың мемлекетті басқару ісіндегі рөлін арттыру екендігі көрсетілді. Барлық азаматтардың құқығы толық ескерілетін және Мәжілістің депутаттық корпусының 70 пайызы пропорционалдық, 30 пайызы мажоритарлық тәсілмен жасакталатын болды.

Төртінші, партиялық жүйені дамыту мүмкіндіктерін кеңейтіп, институционалдық және ұйымдастырушылық жағынан дамытуға барынша қолайлы жағдай жасап, оларды тіркеу рәсімі едәуір жеңілдетілді. Тіркеу шегін 4 есеге – 20 мыңнан 5 мың адамға азай-

Жазушы бақыты

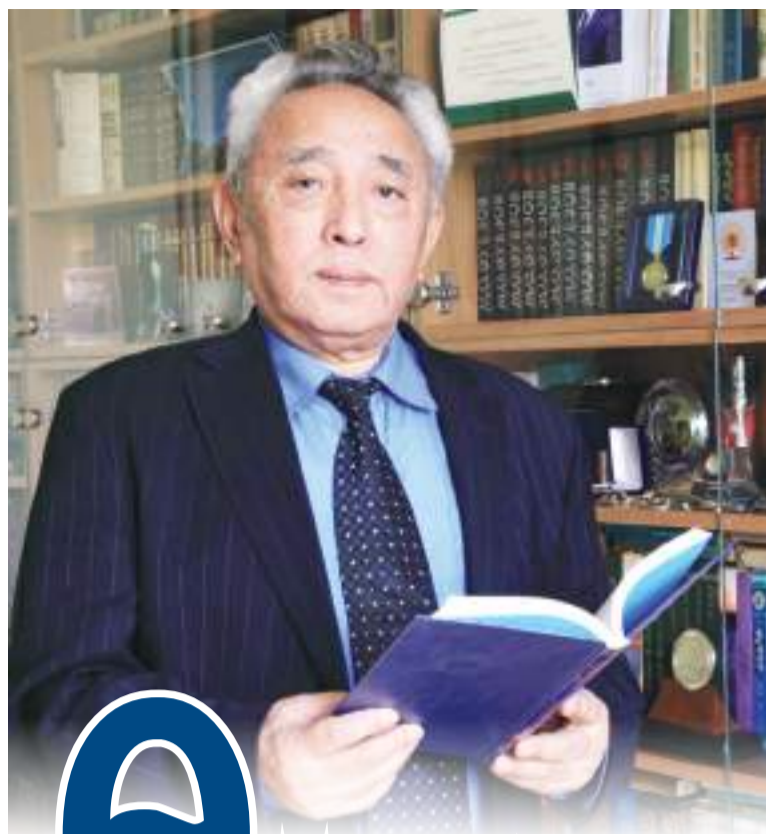
Осыдан қырық жыл бұрын еңбек жолымды Шәуешекте бастап едім. Тарбағатай педагогикалық техникумының әдебиет кафедрасында Оразхан Жақыпбай, Тұрсынғали Құрбан, Сейіт Сейдахмет және Мырзахан Құрманбай деген кісілер бар еді. Сол кісілердің ортасына тап болдым. Бұлардың бәрі де Қабдештің сыныптастары, курстастары – қандыкөйлек достары еді. Ел көшкенде Шәуешекте қалып қойғандар. Себебі: Шәуешек түгел қотарыла бері өткенде балар оқуда – Қытайдың басқа қалаларында жүріпті. Барлығы да өз болмыстарымен, өмірімен, өзіне тән мінез-келбетімен Қабдештің кейіпкері болған жасы елуге енді ілінер жігіттер. Әсіресе, «Таңғажайып дүние» романында бұл төрт адам да түгел суреттеледі. Оның ішінде үшеуі жағымдырақ, ал Қабдешпен 1956 жылы Қазақ мемлекеттік университетіне бірге келіп түскен курстасы – Мырзахан Құрманбай романда жазса жазғандай қылығы тосын кісі, қызықты кейіпкер еді. Оқыған болсаңыздар «комонизмге таяп қалған» СССР жеріне өтіп, Жәркент манынан есеп мінген ұйғырды көріп, тан қалатыны бар. Сонда қатты түнілген Мырзахан «Әй бұл сарттар комонизмде де есегін тастамайды-ау!» – деп ұйғыр курстастарын мұқатқан екен. Сол Мырзахан. Қазір бұл төртеуі де бақилық. Бәрі де Қабдештен бұрын аттанды. Екеуі Шыңжаңда қалды. Екеуі Кеңсайда жатыр.

Олармен бір кеңседе отырып, Қабдешті әңгіме етпейтін күн болмайтын. Оның мектеп оқып жүргендегі таланты, математикаға жүйріктігі, үздік ойлы өткір оқушы, ұйымдастырғыш лидерлігі, өжеттілігі сөз болатын. Ал Шәуешек гимназиясының жоғары сыныптарында оқып жүргенде өлеңмен бастап, соңынан әңгіме жазып, бірден қаламгер аты шығып кеткенін тамсана әңгімелейтін.

Қазақстанға келгеннен кейін бұрқырата жазып, «Соңғы көш» пен «Тағдырдың» туғанын айтып, кейіпкерлердің өмірін бейнесі мен көркем бейнесін салыстырып тамсанысып тоқтайтын. Осы «Соңғы көш» пен «Тағдырдағы» кейіпкерлердің прототипі – шынайы бейнесі мен көркем келбеті үйлері, жұрты елі, басқан жері, қонған жұрты түгенделіп отыратын. Біздің кафедра «Қабдеш тану институты» сияқты еді. Себебі: оның романдарындағы драмалы оқиғалар, оның болған жері мен қатысқан кейіпкерінің бәрі де сол Шәуешектің өзінде, маңында жатыр. Сібеті, Қараүңгір өзендерінің аңғары ашық жатқан кез еді. «Тағдырдағы» Демеханның До Қалдайдың айдарын кесіп алатын тұсы – бәрі де Қабдеш туралы әңгіме қайнап шығатын бастаулар еді.

«Соңғы көш» романындағы Төртүкірдай мектебі, оны өртемек болған Шәкен Елубаевтың ұсталған, атқалған, оған жала жапқан ұйғыр, оның омыраулы қатыны бәрі қаламызда еді. Бұлбұл көмей Шәкен Елубаевтың ән салатын клубы, саябағы десеңіз де, Қабдеш Жұмаділовтің бүкіл жастық шағы өткен Шәуешек гимназиясының бас ғимараты да, жатақханасы да ол тұста аман-сау енесі тұратын.

Ал енді татар қызы Розалина екеуінің комсомолдық тапсыр-

ӘМІРДЕН ҚАСҚАЙЫП ӨТКЕН ӨР ТҰЛҒА

Қабдеш Жұмаділов туралы сыр

мамен Қарақабқа кетіп бара жатқанда ат болдырып, далада қалып, татар қызы Қабдешті сүйіп, қатты «шошытып» алатын тұсы да сол Шәуешектің шығыс тұсында болатын. Демеханның қара ағашы да сол күйі сау-саламат жап-жасыл болып топталып тұрған уақыты еді. Соның бәрі де Қабдештің атын атап, үн таратып, ән салып тұрғандай болатын.

Жалпы, Қабдеш жырлаған Шәуешек – Қабдеш жазған романдарға орта болған, сахна болған табиғат, оның бұлақтары мен өзендері, көшелері мен ғимараттары оның маңындағы ауылдар, бәрі де Қабдеш романдары арқылы күллі қазақтың санасына көшті. Шәуешектен мыңдаған шақырымда жатқан кез келген қазақтың көз алдына сол суретімен келетін. Ол барша ұлттың қай заманда келетін ұрпағы болса да, Қабдеш көрген уақыттағы бояуымен, сол замандағы түр-түсімен, сол заманда жасаған кейіпкерлерімен елестеп, оқырманымен бірге уақыт көшіне ілесіп отырады.

Біз Шәуешекте жүрген уақытта да солай бүкіл табиғат суреттеушісінен еске түсіріп, ол туралы отты әңгімелерге тамызық болып жататын.

Біз Қабдешті оқымай тұрып таныдық дедім ғой. Онымен бірге мектеп оқығандардың әңгімесінен таныдық. Кейін бірінші болып «Соңғы көш» жетті, артынан «Тағдыр» романы барды. «Тағдыр» романында біздің әулеті, руы ел, аталас ауылдар түгел ру-руымен, ауыл-ауылымен роман сахнасында массовқа жүр. Анау Шәуешектегі ұлықтан «табышың дейтін мансап алдым» деп қайтатын күлкілі кейіпкер біздің ауылдан. 2012 жылы жұмыс бабымен Жаңаөзенге барғанымда сондағы Айтқали Бәшенов деген жігіт «Табышыңның ұрпақтары аман ба?» деп сұрады. Күлдім де, аманбыз дедім. Шәуешек қайда, Жаңаөзен қайда

деніз. «Табышыңды» танып тұр. 150 жыл бұрын жасаған кісі ғой.

1868 жылғы Тарбағатай қазағының Чин династиясына бодандығын бекітерде рулары бойынша төрт үкірдайлық (Ағасұлтан шамасы) құрлымға бөліп, одан кейін «зәңгі» (біздіңше болыстық) шен деп аталған. Сондағы шен алғандардың бірі менің үшінші атам Шал зәңгі де кейіпкерлер арасында жүр. Таңғыт, Еңсе қажылар да біздің ауылдың билері, билеушілері – өткен өмірі еді. Сөйтіп, біздің ауылды, руды, туып-өскен жерімізді, білім алған қаламызды жырлаған Қабдеш жүрегімізге әбден ұялағанды.

Біз оны көрмей тұрып таныдық. Оқымай тұрып жақсы көрдік. Құдды пайғамбарды көрмей тұрып оған көңілі ауған мүміндер сияқты едік.

1989 жылы Қабдеш Шәуешекке келді. Университетте оқитын болуы керек, Арман деген тұңғышын жетектеп келіпті. Ол сапары туралы «Көп жыл өткен соң» деген үлкен мақаласы сол уақытта «Қазақ әдебиетіне» шықты. Газет бізге Қытайдың орталық кітапханалары арқылы жеткен. Мақалада Қытайдағы реформаның басталып жатқаны туралы жазған. Ондағы қазақтардың әртүрлі ішкі әңгімелері, билеуші ұлттың қазақ арасына салған іріткісі, олардың топқа, жікке бөлу тәсілдері туралы аямай ашық жазған. Қажығұмар Шабданұлы туралы да керемет, әсерлі әңгімені алғаш рет сол мақаласында айтып болатын.

Сол жолы барғанда Қабдешті біраз бұрын кафедрада бірге жұмыс істеген Оразхан Жақыпбайдың үйінде отырған жерінен көрдім. Орекең «Қабдеш үйде қонақ болады, сәлем беремін десең кел» деп шақырған болатын.

Қабдеш отырған үйіне кіріп, сәлем бердім. Мен онда «Тарбағатай» журналында жауапты редактор едім. Өжет сөйлеп,

ұмтылыңқырап, дауысымды көтере келіп «Қабдеш аға, туған қаланыңға қош келдіңіз!» деп сәлем бердім. Да-старханнан асыра ұсынған қолыма, жүзіме назары ауған сыйлы қонақ:

– Сен қай баласың? – деді.

– Мен, Қабдеш аға, өзіңіз «Тағдыр» романында суреттейтін «Қу бастан қуырдақ шығаратын кулардың айтуынша «Хорошо, хорошо» деп Зайсанды тастап, Сарыемілге өтіп кеткен Қарашаның баласымын ғой, – дедім. Ол күліп алып:

– Ә, оқыған екенсің ғой. Ол енді романдағы жұрттың есінде қалатын эпизод болсын деп жазылған еді және сондай бір әзіл болатын ел арасында, – деді.

Шынында, ондай әзіл болатын. Бұл рулардың қу тілділері бір-бірін қағытпай жүрмейді ғой. Зайсанда сарыала қайыс қылыш таққан патша офицерлері «Хорошо, хорошо» дей бергенін естіген қарашалар «Әй, мыналардың «қарашасы» көбейіп кетті, бізге бір зауал» деп бір түнде Қытай асып кеткен дейтін

«Шәуешектің суы ғой» деп дәм татып отырды. Үйді таныстырып жүргенде жуыну бөлмесін «Мынау патшаның да аяу келетін жері» деп таныстырғаны есімде қалып кетті.

Содан былайғыда Қабекенмен сұхбаттас, сырлас болдық, қолғанат болдық. Қай жерде Қабекенді көре қалсақ, көлігімізге салып, үйіне жіткіземіз. Жол-жөнекей кафеге соғып, шай-шарап ұрттай отырып, әңгіме айтатынбыз.

1996 жылы Қабекен алпысқа толғанда үлкен салтанатты той болды. Той Алматыдан басталып, әрі қарай Мақаншыда – Тарбағатай бауырында жалғасты. Ол кезде Шыңжаңнан келгендер тым аз едік. Он жігіт бар екенбіз. Азынаулақ қаржы жинап, Қабекенге ат мінгізбек болдық. Оны тапсыру маған жүктелді. Бірақ Мұхтар Құл-Мұхаммед жүргізіп отырған Әуезов театрындағы іс-шарада біздің сахнаға шығу мүмкіндігіміз жоқ еді. Марқұм Жақсылық Сәмитұлы шетелден келген қазақ өкілі ретінде сөйлеуі керек болған. Ол кісі

регламентті ескермеген сияқты Мұхтар Құл-Мұхаммед ұзақ сөйлей бастаған Жақсылық Сәмитұлының сөзін бөліп, алғыс айтып, орнына қайтарды. Бұл біздің жүйкемізге тиіп қалды.

Мен жақсылық жазып алған өлеңім мен конвертімді алып сұраусыз сахнаға шықтым. Аз сөйледім.

– Қабдеш аға, біз сізді Шәуешектен танымыз. Алматыға бір жетсек «төбемізге көтеріміз ғой» деп келгенбіз. Бірақ төбеміз тұрған маңда сіз жоқ екенсіз. Сіз одан әлде қайда биікте екенсіз. Соған қуандық. Романдарыңыз, жалпы шығармашылығыңыз арғы беттігі біздің атамалымыз, туған жеріміз туралы ғой. Сол үшін борыштармыз, – деп бастап, Қабуешекке арнаған өлеңімді оқыдым.

Сол қолмен жағын сүйеп отыр Қабан, Ойында кеткен есе, өткен уақыт. Төнеді ақ қағазға кара қалам, Саусақтың жақтауына кеткен батып.

Бір кезде самалы кеп келешектің, Қозғайды сықырлатып сыр есігін. Бау-бағы қандай еді Шәуешектің, Өзені қандай еді Сілетінің?!

Бізден де өтті ғой деп қандай заман, Өзіндей кім бар еді тектегендей. Мүлгиді Тарбағатай мұз құрсаған, Бұл маңға ешкім келіп кетпегендей.

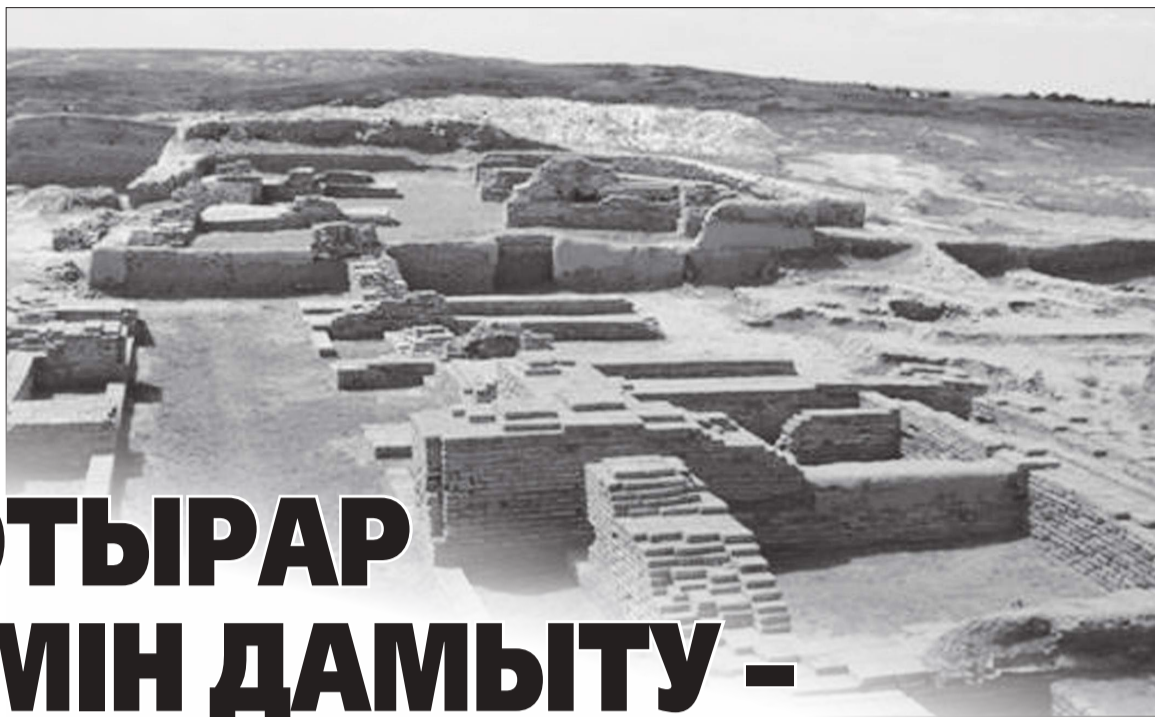
Еңсенді ғасырлардың жүгі басып, Күрсінбей өткен күнің бар ма, ағатай? Беу, Қабдеш, айтты деме, асып-тасып, Сен таусың, сен мұратым – Тарбағатай, –

Соңғы жылдары

Қазақстандағы туризм саласын дамытуға баса назар аударылып, оның маңызы жылдан жылға арта түсуде. Бұл игі іске елімізде тарихи-мәдени ошақтардың және табиғаты көрікті жерлердің көп болуы да қолайлы жағдай туғызып, мол мүмкіндіктер беріп отыр. Елімізде туризм саласын дамыту тарихымыз бен ұлттық мәдениетімізді әлемге танытумен бірге экономикалық әлеуетімізді жақсартудың тиімді жолы екені белгілі.

КӨНЕ ОТЫРАР ТУРИЗМІН ДАМУЫ - ТАРИХЫМЫЗ бен МӘДЕНИЕТІМІЗДІ ӘЛЕМГЕ ТАНЫТУ

Қазақстан Республикасының Президенті Қазақстан халқына арнаған «Сыңарлық қоныс тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» атты Жолдауында «Туризмді, әсіресе экотуризм мен этнотуризмді дамытуға экономиканың маңызды саласы ретінде баса мән беру қажет. Алтын Орданың 750 жылдығын тәл тарихымызға, мәдениетіміз бен табиғатымызға туристер назарын аудару тұрғысынан атап өткен жөн. Туризмді дамыту үшін қажетті инфрақұрылым жүргізуді, соның ішінде жол салып, білікті мамандар дайындауды қамтамасыз ету қажет» деген болатын. Осыған орай, Қазақстан Республикасының туристік саласын дамытудың бірқатар тұжырымдамалары мен бағдарламалары қабылданып, іске аса бастады.

Қазіргі кезде көптеген елдерде тарихи қалаларды, елді мекендерді туризмнің орталығына айналдыру мәселесі қарғына алып отыр. Мәселен, жыл сайын Түркияның Каппадокия жеріне екі миллионға жуық турист келеді. Жергілікті гидтердің айтуынша, туристер Түркияны көбінесе жағажайдағы демалыспен байланыстырады. Бірақ Каппадокия - белсенді демалыс орнымен, бай архитектуралық тарихи мұрасымен, көрікті жерлерімен, қайырымды әрі ұлттық колоритімен ерекшеленетін халқымен тартымды жер. Каппадокия келушілерге базарлықтардың түр-түрін ұсынады. Туристердің ағылып келуіне байланысты жергілікті халық қосымша табыс табады. Мұнда Туфтан жасалған ең арзан мүсіншеден қолдан жасалған керамикаға дейін бар.

Бұл жерде адам баласының аяғы баспаған сияқты, тып-тыныш отырып ойлануға мүмкіндік бар. Каппадокияның жартастар мен каньондарын ұшар биіктіктен көрген әлдеқайда қызық, сол үшін туристерге әуе шарымен серуендеу ұсынылады. Күнде таңертең әуеге жүзден аса шарлар көтеріледі. Әуе шарына отыру үшін, алдын ала тапсырыс беру керек. Күн шыққанда шарлардың көбісі алысқа ұшып кетеді. Бір себеттің ішіне 28 адам сыяды. Әуе шары жерден көкке 670 метрге дейін көтеріледі. Сол кезде тури-

стерге сөзбен жеткізе алмайтын керемет әсер қалдырады. Сөзсіз, туристердің ағылып келуіне басты себебі - ұмытылмас әуе шарымен саяхаттау. Жаю жүріп саяхаттауды жақсы көретін адамдар осында келіп қызық жерлерді аралап, үңгірлер мен каньондарды, ежелгі ғибадатханаларды зерттеу үшін келеді.

Мәселен, Ухчисар бекінісі Шығыс Рим империясының дәуірі кезеңінде арабтардың шабуылынан негізгі қорғаныс болды. Қазір бекініс мұражай болды да, айналасындағы үйлер қонақүй кешеніне айналды. Міне, Каппадокия өлкесі әлемде туристерді осылай тарта біледі. Біз Каппадокия халқы сияқты неге осындай тетіктерді қолға алмасқа?! Мәселен, Өзбекстан Үкіметі әлемге әйгілі Самарқанд пен Бұхара қалаларын туризмнің ордасына айналдыру үшін ХХ ғасырдың 70-80-ші жылдардағы көне технологияларды қолдана отырып, қайта тұрғызды. Ал бүгінгі күні қайта тұрғызып Самарқанд күн сайын мыңдаған туристер ағылып жатыр. Яғни, ежелгі қалаларды қайта тұрғызған мемлекеттер туризм арқылы қыруар пайда тауып отыр.

Өзгелердің тарихи, мәдени жетістіктеріне таңданып қана қоймай, біз өзіміздің де ұлттық мәдениетіміз бен терең тарихымызды өзгелерге көрсете білуге міндеттіміз. Ол үшін мемлекет тарапынан қолдау көрсетіліп жатыр. Мәселен, Түркістан облысында ішкі туризмді төрт бағытта дамыту үшін арнайы жоба жасалды. Төлеби және Түлкібас аудандарында - табиғат аясындағы демалыс, Сарыағашта - емдік-сауықтыру, Шардарада - жағажай туризмі, Түркістан мен Отырарда - тарихи-мәдени туризмді дамыту қолға алынған.

Бүкіл Шығысқа кеңінен танымал болған Отырар қаласының тарихи қазқ халқының өмірінде ерекше орын алатыны белгілі. Отырар тарихы - қазақ халқының тарихы десек те болады. Отырар қазақтың ұлт болып қалыптасқан алтын бесігі, отырықшы мәдениеттің ошағы, әлемдік мәдениеттің ірі орталықтарының бірі болғаны тарихтан жақсы мәлім.

Ұлы Жібек жолы бойындағы ірі орталықтардың бірі, ғұлама

ғалым Әбу Насыр әл-Фарабидің отаны Отырар - Қазақстанның ортағұстегінде орналасқан ортағасырлық қалалардың ең танымалы. Отырар ежелгі заманнан-ақ қалаларында ғылым мен мәдениет, сауда, өндіріс, далаларында егін, мал шаруашылығы қатар дамыған әлемдік мәдениеттің ірі орталықтарының қатарынан аталған. Ортағасырлық араб, парсы тарихшылары мен географтары бұл қаланың Қазақстанның оңтүстігіндегі саяси, сауда және мәдени орталығы болғанын, Орталық Азия тарихында маңызды рөл атқарғанын жазып

қалдырған. Қаланың рөлі мен маңыздылығының артықшылығы - оның орын тепкен жерінің, географиялық жағдайының қолайлылығына байланысты болған. ХІХ ғасырдың аяғында Отырар қирандылары мен оның төңірегінде орналасқан басқа да ескерткіштер ғалымдардың назарын аударды. Ежелгі Отырар өлкесінің археологиялық зерттеу жұмыстары ғасырлар өтсе де тоқтап қалмай, жыл өткен сайын жалғасын тауып қарқын алып келеді.

Арыстанбаб кесене-мешітіндегі кітапхана 1930 жылдары «қызыл қырғын» кезінде аяусыз талқандалды. Кітапхана қорында араб, парсы, түркі тілдеріндегі жүздеген қолжазбалар, кітаптар болған. Кітаптардың көпшілігі «Арыстанбабқа» деп атап жазылып, «Мулла Фахриддин Сыдық» деген жазулы мөрмен куәландырылған. Көне қолжазба, кітап-тардың бір парасын Бұхара

медресесінің түлегі Әбусейіт Оңғарбайұлы пен Арыстанбаб кесене-мешітін 1907-1909 жылдары қайта қалаған ұста Қалмырза Мүсәпірұлы сақтап қалған. Әбусейіт Оңғарбайұлы сақтаған қолжазба, кітаптарды немере-інісі Қазыхан Серікбаев өлкетанушы, этнолог, әдебиеттанушы Абдулла Жұмашев арқылы Руханият Әбу Нәсір әл-Фараби мұражайына тапсырса, Қалмырза Мүсәпірұлы сақтаған қолжазба, кітаптар оның өз өсиеті бойынша қабіріне өзімен бірге көмілген.

Отырар мемлекеттік археологиялық қорық-мұражайы 1979 жылы 11 мамырда Қазақ КСРО Министрлер Кеңесі шешімімен ұйымдастырылған. Отырар мұражайы 200 жылдан аса уақыт бойы аймақтың экономикалық және сауда орталығының маңызына айналған

ежелгі Отырар қаласы тарихының бірегей ескерткіштерінің қазба жұмыстары кезінде табылған археологиялық құнды заттардың қоймасы дерлік. Отырар мемлекеттік археологиялық қорық-мұражайының қатарына 4 Республикалық маңызы бар археологиялық ескерткіштер, 216 жергілікті маңыздағы археологиялық ескерткіштер кіреді. Бұған Отырар оазисінің ежелгі Отырар-төбе, Құйрықтөбе, Көкмардан, Алтынтөбе, Ақтөбе, Жалпақтөбе қалалары мен Арыстанбаб кесенесі және басқа да тарихи ескерткіштер кіреді. Мұражай экспозициясы екі бөлімнен тұрады: археологиялық және этнографиялық. Сонымен қатар мұражайда Әбу Насыр әл-Фараби кітапханасы да ұйымдастырылған. Оның қорында 3 мыңнан аса басылым, әл-Фараби мен оның шәкірттерінің еңбектері сақталған.

Отырардың ауданының

туристік әлеуетін дамыту үшін не істеу керек? Мен өз тарапымнан осы мәселелерді шешудің арнайы концепциясын ұсынамын:

- Көне Отырардың туристік индустриясын мемлекеттік реттеу мен мемлекеттік қолдау тетіктерін жетілдіру, Отырар туризмінің ұзақ мерзімді бағдарламасын әзірлеу;

- Көне Отырардың тарихи нысандарының инфрақұрылымын қалпына келтіру, қонақ үйлер мен шайханалар, маусымдық киіу үйлер, демалыс саяжайлары мен мәдени саябақтар салу;

- Отырар ауданының туристік қызмет бағаларын қолжетімді ету мен жергілікті туристік жарнама агенттерін құру, ауданның туристік беделін қалыптастыруда республика аймақтарында және шет елдерде туристік ақпараттық орталықтарды ұйымдастыру;

- Аудан ішінен шетелдік қонақтарға сапалы қызмет жасайтын туристік ірі фирмаларды ашу;

- Шетелде Отырар ауданының тарихы мен туризмі туралы сапасы жоғары полиграфиялық және аудиобейне жарнама материалдарын шығару және белсенді түрде тарату қажет. Отырар ауданының туристік фирмаларының веб-сайттарын құруға айрықша мән беру қажет.

- Көне Отырардың тарихи ескерткіштерін тамашалауға келетін туристердің әуе тасымалының бағасын төмендету (топпен саяхаттайтын туристерге ыңғайлы болу үшін чартерлік рейстердің санын көбейту);

- Турпакет бағасының төмен болуына байланысты автобуспен саяхаттайтын туристер санын арттыруға басымдық беру;

- Туристерге әлемдік деңгейде қызмет көрсету арқылы Отандық туристік саланың бәсекеге қабілеттілігін арттыру;

- Көне Отырардың туризм секторына мемлекеттік және жеке инвестициялар көлемін ұлғайту;

- Үкімет шетелдік және ішкі инвестицияларды арттыру арқылы кәсіпкерлік ортаны жақсартуға сапалы түрде жағдай жасау қажет;

ҚР туризм саласын дамытудың 2019-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарлама жерінен мақсаты - 2025 жылға қарай Қазақстан Республикасының ЖІӨ жалпы көлемінде туризмнің кемінде 8% үлесін қамтамасыз ету. Жалпы, Отандық туризм саласын тиімді реформалап, атқарылатын жұмыстарды жүйелі қолға алсақ, туризмнен түсетін табыстарды 2-3 есеге арттыруға мүмкіндік бар. Жоғарыда аталған мақсаттардың барлығына қол жеткізу үшін Қазақстан Үкіметі, ҚР Мәдениет және спорт министрлігі, ҚР Білім және ғылым министрлігі, туризм индустриясы, үкіметтік емес ұйымдар мен жұртшылық арасындағы серіктестіктерді қалыптастырып, Отандық туризмнің жандануына тиісті жағдайлар мен мүмкіндіктерді жасауы қажет. Біз көне Отырар қаласының тарихи - мәдени туристік әлеуетін оң бағытта дамытын жеделдетуіміз керек. Отандық туризм - қашанда ел экономикасының күре тамыры болып қала бермек.

Ерқожа АБДЫУАХИТОВ,
«Отырар» мемлекеттік археологиялық музей - қорығы РМҚК ғылыми қызметкері, философия мамандығы бойынша Гуманитарлық ғылымдарының магистрі

ДРЕВНЕТЮРКСКАЯ ПИСЬМЕННОСТЬ КАК ОСНОВА ВОЗРОЖДЕНИЯ КАЗАХСКОГО ЯЗЫКА

Какие имеются пути для развития казахского языка? Есть ли новые возможности и пути для реформирования нашего многообразного языка? Что говорит мировой опыт развития языков? Можно ли найти и развить внутренний механизм возрождения и развития казахского языка? Где искать лексические и семантические «клады», чтобы выявить скрытый или «спящий» потенциал языка?

ПРИОРИТЕТ РАЗВИТИЮ ЛИНГВИСТИКИ, ЛЕКСИКОГРАФИИ

Если проследить развитие современных языков, то немалое место занимает изучение истории языка, древних разновидностей, диалектов языка, его предшественников, древних словоформ, алфавитов и т.д. Например, при изучении русского языка дают знания основ древнерусского, старославянского, церковнославянского, древней кириллицы — это необходимо не только для изучения древних источников, но и для развития языка. Поэтому даже неспециалист может прочитать средневековые русские летописи или древнюю религиозную литературу.

приоритет развитию лингвистической науки, лексикографии — составлению словарей и их изучению. В этом плане в советское время от казахской лингвистики оставалось тягостное впечатление: «периферийность», малочисленность, оторванность от лингвистической науки научных исследований, дефицит новых открытий, словарей и т.д.

Например, на фоне многочисленных и профессионально составленных словарей на русском языке единственный и маленький казахско-русский словарь Х.Махмудова, Г.Мусабаева середины прошлого века с массой русских слов. Действительно, «в обожженных корнях затаился горбатый росток».

До сих пор в казахском языке не развиты межъязыковые связи,

не говоря о древних корнях. Нередко наши лексикографы плохо знают древнетюркские, кыпчакские, чагатайский, староказахский и другие языки.

Есть общепризнанные словари — Древнетюркский словарь (Ленинград, 1969), Кыпчакский словарь (Гаркавец Александр), Түрік сөздігі (Махмұт Қашқари) и др., материалы из которых не используются при составлении казахско-русских словарей. До сих пор нет профессионально составленных словарей, особенно научных терминов. Эта картина характеризует низкий уровень развития данного направления языкознания, что негативно сказывается на формировании лексики и развитии языка.

Казахский язык мог бы неплохо развиваться и на графике Байтурсынова «Төте жазу», и на советской латинице, и даже на нынешней кириллице при ее реформировании. Конечно, при грамотной языковой политике, соответствующем финансировании, сильной научной базе языка, развитой разнообразной литературе и поддержке государства. У нас же работа Терминологической комиссии — в основном на общественных началах! У ученых, писателей, поэтов — нет достойных гонораров.

Есть примеры развития языка на графической основе с погрешностями, например, турецкий язык после «кавалерийского» перехода на латиницу, не говоря об английском языке. Поэтому сейчас актуально изучение словоформ древних и современных тюркских, а также европейских языков для развития и обогащения казахской лексики.

Вместо изучения языков, выработки научных принципов заимствования, создания новой лекси-

кографии, этимологии, переиздания Древнетюркского словаря и т.д. сторонники латинского алфавита представляют его как саморегулирующую систему (!).

Пришло время говорить о древнетюркской письменности как основе возрождения казахского языка. И речь здесь не идет о переходе на древнетюркскую графику. Если бы ввели в казахские школы изучение древнетюркской письменности — графики и источников, это раскрыло бы древнее знание, расширило бы национальное самосознание, улучшило бы понимание древнейшей истории, культуры и языка Кочевой цивилизации.

И новое поколение молодежи, учителя и ученые со знанием древних словоформ внесли бы новый импульс в развитие казахского языка, заменили бы русские слова на идентичные казахские, тюркские, европейские и т.д.

Древнетюркский алфавит сохранил древнейшие очертания вплоть до первоначальных сакральных символов солнца, планет, форм созвездий и т.д., что говорит об их оригинальности и возникновении этого письма еще задолго до н.э. К тому же эти буквы продолжали жить в знаковой системе: как сакральные символы они легли в основу отдельных геральдических символов казахских родов.

ИЗРАИЛЬСКИЙ ОПЫТ ДЛЯ КАЗАХСКОГО ЯЗЫКА

Смогли же в Израиле возродить древнюю графику и язык.

Иврит является одним из самых древнейших языков в мире. Первые рукописи еврейского алфавита датируются XII-XIII веков до н.э. Иврит берет свое начало от финикийского, который в свою очередь дал начало греческому алфавиту, а в дальнейшем римскому и кириллице. Некоторое время иврит являлся мертвым языком, а в 1890 году был даже основан специальный комитет по восстановлению забытых слов и грамматических правил. В наши дни иврит является официальным языком государства Израиль.

Незادолго до образования государства Израиль иврит был возрожден в несколько измененном состоянии, но сохранил обратную совместимость с древнееврейским — проще говоря, израильские школьники могут читать древние тексты.

И наши учителя и школьники тоже смогут читать тексты на древнетюркском языке — это в полной мере соответствует и программе «Рухани жаңғыру», и возрождению древнетюркского и казахского языка. Древнетюркская письменность — это наше родное, сакральное,

незаслуженно забытое наследие предков, которое поможет национальному возрождению.

В том то и дело, что в казахском языке за советский период не было слов и терминов из других языков, кроме русского, при этом — без фонетической адаптации. Проблема заключается в необходимости заимствования терминов из языка оригинала, а не из русского языка-посредника, их замены «подходящими» словами из древней тюркской, староказахской лексики, современных тюркских, европейских, арабского, русского и других языков или их переводом на казахский.

Например, автор книги «Ситуативный казахский» Канат Тасибеков, сторонник перехода на латиницу, сказал в интервью: «У нас много слов из других языков, принятых за термины, — мы их сделали своими, по-казахски. Слово «эпемизм» по-казахски звучит как «епемизм», так оно и будет писаться — ерепизм. Тогда мы такие слова, как велосипед, концерт, стакан, машина (belesepet, kansert, istakan mashine), адаптируем и примем в казахский язык».

Это упрощенное, ненаучное понимание принципов заимствования. Слово из русского языка «эвфемизм» в казахском должно звучать не как «епемизм», а должно быть производным от греч. euphé mia («хорошо говорю», «благозвучие»), желательнее без суффикса —изм, не характерного для казахского языка. Или — переводной аналог из казахского, древнетюркского или родственного языка. Русское «стакан» является заимствованием из тюркского (чагат. tostakan «деревянная мисочка», каз. тостаған «небольшая деревянная чашка», тостағанша «чашечка»). Поэтому казахский вариант может быть производным от «тостаған» или его можно принять в форме «стаған» («стаған»).

В обществе должно быть понимание, что масштабная языковая реформа — это не переход с одной графики на другую, а изучение и выявление множества языковых проблем и их причин и поэтапное их решение на научной основе.

А у нас же казахские источники до 1930 года недоступны. Поэтому я в свое время предлагал изучать в казахских школах древнетюркскую и арабскую письменность («Төте жазу»).

В русской и западной лингвистике было и есть множество направлений, исследований, открытий, концепций, которые помогают изучить древнее и современное состояние языка. Изучение и знание родственных и мировых языков также способствует развитию языка в плане заимствований или образования новых словоформ.

Как учил великий Абай, надо верить только в себя. Никакие «благодетели» не сделают за тебя твой язык, культуру, письменность. Надо возвращаться к языку, к его истокам, изучать письменности. Надо учить древнетюркские языки, основу арабского языка, европейские языки. Этого требует закон развития языка.

В первую очередь, надо изучать древнетюркские, староказахский языки. У нас же даже не могут переиздать уникальный Древнетюркский словарь (Ленинград, 1969)! Никто не поднимает вопрос о его издании! Ведь основа казахского языка — древнетюркские языки.

Если говорить о национальной графике, то это «Төте жазу» Ахмета Байтурсынова и древнетюркский алфавит, а не латинская графика. Тюркологи говорят, что древнетюркский алфавит органически соответствует казахскому языку и исторической идентичности. И не будет негативного влияния, как случилось с кириллицей.

В целом, необходимо отдать

корпусная лингвистика. Нет таких направлений языкознания, как контрастная лингвистика, лингводидактика, межкультурная коммуникация, когнитивная лингвистика, лингвокультурология и др. Даже социальная и прикладная лингвистика не получила развитие в соответствии со статусом казахского языка. Дошло до того, что некоторые титулованные языковеды не ведают, зачем вообще нужна социальная лингвистика.

При анализе языка «Юань чао би ши» (1240 г., в русском переводе С.А.Козина в 1941 г. — «Сокровенное сказание») мне попало одно древнее слово, значение которого не смог найти в монгольско-русском, Древнетюркском словаре, словаре Махмуда Кашгари, глоссарии языка монголоязычных желтых уйгуров и других источников.

Перелистывая словари современных тюркских языков, нашел это слово в научно составленном киргизско-русском словаре К.Юдахина с пословицами, поговорками, удачными текстами. Оказалось, и в советское время можно было профессионально составлять словари национальных языков. Приходилось слышать, что при переводе с казахского языка на русский полагались словарем К.Юдахина.

ДРЕВНЕТЮРКСКАЯ ПИСЬМЕННОСТЬ КАК ОСНОВА ВОЗРОЖДЕНИЯ КАЗАХСКОГО ЯЗЫКА

В самом деле, даже в новых казахско-русских словарях порой не найти «обычное» казахское слово,

На интернет-площадках проекта Oila — отдела документального кино «Экспресс К» — вышел новый фильм Каната Бейсекеева «Qazaq tili». С 15 июля он стал доступен для просмотра в Aitube, с 21 июля — на YouTube. Картина посвящена роли казахского языка в жизни казахстанцев, отношению к нему молодёжи, популяризации и перспективам развития в будущем. Об этом рассуждают известные и неизвестные молодые казахстанцы. Построенный на их монологах фильм получился интересным, волнующим и мотивирующим. «Qazaq tili» смотрела и анализировала медиакритик Newreporter.org.

QAZAQ TILI:

ФИЛЬМ ДЛЯ КАЖДОГО КАЗАХСТАНЦА

ВОЛНУЮЩИЙ ВОПРОС

«Qazaq tili» — вторая работа нового отдела документального кино редакции новостного портала «Экспресс К». Фильм снят командой известного казахстанского режиссёра-документалиста Каната Бейсекеева. Он курировал и продюсировал режиссёрский дебют своих воспитанников Берке Шамшидина и Максата Абитаева. Первый выступил режиссёром и оператором-постановщиком фильма, второй — режиссёром монтажа и звукооператором. До этого оба участвовали более чем в десяти проектах студии Бейсекеева. Работу своих подопечных в новом амплуа он оценил высоко — написал, что очень гордится ребятами за то, что они «смогли оформить фильм так, с энтузиазмом и любовью к языку».

Именно это отношение и делает картину волнующей: зритель может тронуть только тот материал, который по-настоящему волнует самих авторов. В «Qazaq tili» выражены переживания и тревога создателей фильма за настоящее и будущее казахского языка. Фильм «вырос» из подкаста Бейсекеева ЗАМАНДАС, где часто обсуждался этот вопрос. Неравнодушными к нему предстают и герои. Это люди разных профессий и словёв обществу, жители городов и аулов. К слову, никто не указан по имени, фамилии, должности (правда, в завершающих титрах герои перечислены по именам, в свободном порядке), хотя многие из них настолько узнаваемые личности, что не нуждаются в представлении.

Намеренная деидентификация позволяет акцентировать общее, объединяющее начало разноликих героев. Безымянные спикеры — в первую очередь казахстанцы, представители многоголосья Казахстана. И в подавляющем большинстве это молодёжь, от которой зависит дальнейшая жизнь и судьба языка. Они говорят на казахском и русском языках, их речь сопровождается переводными субтитрами на трёх языках (казахском, русском, английском), что делает фильм понятным для любой аудитории. Каждый из интервьюируемых делится своим мнением о роли казахского языка в обществе и жизни. Причём разговор начинается сразу же.

Первая фраза, которую слышит зритель: «Вопрос языка — это всегда очень сложный вопрос...» Её произносит журналист Арслан Аканов, которого называют специалистом по исто-

рии национализма. Начало любого произведения чрезвычайно важно — оно либо цепляет, либо нет. Лично меня «Qazaq tili» сразу затянул отсутствием пресловутого введения, предвещающего закадрового голоса. Более того, присутствие и позиция создателей фильма напрямую (вербально) не выражается на всём его протяжении — в нём нет закадровой информации, пояснений, оценок, комментариев. Не звучат, за незначительной парой исключений, и сами вопросы — они считаются из демонстрируемых интервью-монологов.

В ПРОШЛОМ И НАСТОЯЩЕМ

Исходя из личного опыта большинство интервьюируемых констатировало доминирование русского языка в прошлом, а де-

то — и в настоящем. Например, тамада отметил, что, начиная с детского сада, всё шло на русском, как будто дубляж признался, что, будучи подростком, хотел смотреть фильмы или мультфильмы на родном языке, но все они были только на русском. Без его знания, по словам других героев, в прежние времена не было возможности устроиться на работу.

Учительница рассказала, что приехавшие в 90-е годы из Монголии репатрианты сначала сильно мучились: они не могли узнать элементарные бытовые вещи, потому что сами казахи отвечали им на русском языке. Героиня сетует, что до сих пор дети — даже учащиеся казахских школ — повсеместно используют для разных целей только русский язык. Как признался участник группы Ninety One, у него не было задачи научиться русскому языку, но «он сам обязал себя учить» его по приезду в Алматы. Потому что везде, начиная от вывесок и меню, всё было на русском. Показательной в этом отношении служит и речь бывшего сельского жителя — в ней глубоко укоренились русские слова.

Парадокс бытования казахского языка в Казахстане подтверждает непредвзятый сторонний человек — иностранка. Она говорит: «Если вы поедете

во Францию, вы говорите на французском. Если вы поедете в Италию, вы говорите на итальянском. Но здесь вы общаетесь на русском и английском». По оценкам многих героев, роль казахского языка в последнее время усиливается, его становится больше. Но не везде. Если, к примеру, в Атырау без госязыка не обойтись, то в Усть-Каменогорске, как заявила местная девушка, он в общем-то и не нужен — все говорят на русском.

Истоки нынешнего положения в первую очередь видятся в прошлом — в языковой политике СССР, отодвигавшей национальные языки республик на второй план. В то же время в анонсе фильма отмечается, что среди самого населения всё ещё остаётся некий скепсис в отношении национального языка. Гид из Усть-Каменогорска признаёт: «Мы сами тоже виноваты в этом. Почему сами не говорим на казахском?!»

СИЛА ИСКУССТВА

Среди спикеров фильма есть молодые представители творческих профессий, сферы культуры и шоу-бизнеса, которые говорят на казахском и популяризируют родную культуру и язык. В их числе — известная группа Ninety One, исполняющая свои песни на казахском языке.

Наиболее ярким и значимым в композиции и идейно-смысловом содержании картины, на мой взгляд, является монолог актрисы, сыгравшей главную роль в спектакле «Джамиля» по повести Чингиза Айтматова (Сагынш Акасова — актриса театра «Жас Сахна»). Она, в частности, говорит: «Если мы полностью раскроем все положительные стороны казахского народа, то люди будут тянуться к нему». Спектакль, сцены из которого идут видеорядом к монологу, а также выступают как самостоятельные фрагменты, как раз и являет собой такой притягательный пример.

Тема любви в «Джамиле» нерасторжимо сплетена с темой искусства — эту повесть называют историей любви, рождённой музыкой. Перелом в Джамиле наступает после того, как она слышит песню Данияра (кстати, наполовину казаха), тогда в ней и зарождается большое чувство. Эта сцена из спектакля, включённая в фильм, выражает идею волшебной силы искусства. И взывает к аналогии: точно так же, влюбив в культуру и искусство народа, можно привлечь к изучению его языка.

Сам режиссёр признался, что благодаря работе над фильмом в нём проснулась любовь ко ВСЕМУ казахскому: к людям, музыке и языку. «Мне кажется, только такой путь может подтолкнуть людей учить казахский язык. Надо показать, какой казахский язык красивый и интересный, тогда он станет востребованным среди молодёжи», — сказал он в интервью для «Экспресс К».

КРАСОТА В ГЛАЗАХ СНИМАЮЩЕГО

В завершающей части фильма герои воодушевлённо говорят, в чём видят красоту и привлекательность казахского языка. Ответы были разные — многозначность слов, глубина, гибкость, образность и т. д. Концовка получилась пафосной, но искренность говорящих вызывает уважение. Красота в фильме — одна из ключевых ценностей. И это относится не только к языку. Фильм наполнен красивой музыкой и песнями. В нём показана красота природы. Причём это не какие-то эффектные картины

восхитительных мест Казахстана, а типичный сельский пейзаж с колышущей ветром травой и пасущейся живностью. Он пленяет своей простотой и непритязательностью.

ЕСТЬ ИДЕИ

Помимо пробуждения интереса к изучению языка через искусство, прозвучали и другие предложения — к примеру, создавать больше качественного контента на казахском языке, использовать современные форматы. Казахоязычный стендапер считает, что казахский очень подходит жанру стендапа, так как казахи любят шутить. Энтузиаст обучения казахскому языку, русский парень, отмечает, что проблемой изучающих казахский язык является отсутствие мест, где можно бесплатно его практиковать. Собственно, по этой причине он сам и открыл бесплатный разговорный клуб казахского. Этот же спикер высказал важную мысль о том, что тяжелее всего городским казахам, так как они сталкиваются с негативом и упреками, отбивающими желание учить язык.

Бизнесмен-ресторатор убежден: язык можно продвигать без ультиматумов. По мнению актера дубляжа, если у молодёжи будет выбор — смотреть качественный контент на русском или на казахском языке, то казахи будут выбирать родной язык. И тогда, по его мнению, проблема исчезнет сама собой, и не будет языковых конфликтов.

Возможно, что-то из ска-

занного покажется наивным и спорным, и экспертных мнений в картине недостаёт. Самое главное — поставлены проблемные вопросы, даны разные ответы, и своим выходом фильм породил ожидаемые споры. Зрители активно комментируют картину, подавляющее большинство отзывов — положительные. Люди восторгаются фильмом и пишут, что он вдохновил их изучать язык, смотреть кино и спектакли, слушать песни на казахском, совершенствоваться и продвигать родной язык.

Впрочем это несколько не портит общее впечатление о талантливой и удачной дебютной работе учеников Бейсекеева, которая появилась очень вовремя. Как отмечается в самой картине, после 24 февраля среди казахстанцев всколыхнулся интерес к национальному языку. Именно сейчас возник очень подходящий момент для активизации и переформатирования его изучения, укрепления позиций. Важно его не упустить. В этом один из главных посылов фильма «Qazaq tili».

Лаура КОПЖАСАРОВА
(в сокращении)

В прошлом номере Qazaqstan Monitor, рассказывая о программных установках политических объединений, которые намерены оформиться как партии и принять участие в ближайших парламентских выборах, мы попытались проанализировать выдвигаемые ими социальные лозунги. А сегодня речь пойдет о том, как они представляют себе решение языкового и, если брать шире, национального вопросов, вокруг которых в казахстанском обществе кипят нешуточные страсти.

ним свои усилия и будем действовать как политические дублёры».

А несколькими днями ранее, когда Козлов впервые озвучил своё намерение, в него стала метать яйца, после чего набросилась с кулаками Гульбахрам Жунис, руководитель общественной организации «Желтоксан-1986». Вот как она объяснила свой поступок: «Он своим заявлением о том, что выдвигает свою кандидатуру на пост президента Казахстана, доказал, что не доверяет казахскому народу, что не признает декабрьские события 1986 года». По её мнению, в Казахстане президентом может быть только представитель титульной нации, то есть казах.

Так вот, теперь эта самая Гульбахрам Жунис пытается создать и зарегистрировать Национальную партию «Алаш-Желтоксан». Она уже подавала в прошлом году документы в Министерство юстиции. Там её попросили заменить в названии слово «ұлттық» («национальная») на «халық» («народная») или «демократиялық» («демократическая»), однако она категорически отказалась. То есть, для неё это принципиально важно.

К тому же она в общем-то права, поскольку Закон «О политических партиях» предусматривает лишь следующие ограничения: в их наименованиях не допускаются указания на этнические, религиозные, региональные, общинные и гендерные признаки. То есть, нельзя называть партию, например, «казахской», «русской», «мусульманской», «христианской», «мужской», «женской». Тогда как слово «национальная» имеет более широкое толкование.

Среди лидеров других создаваемых партий тоже можно обнаружить активистов, придерживающихся национал-патриотических или близких к ним взглядов. А вот были бы или слыхать интернационалисты сегодня в нашей стране немодно. Только одно из политических объединений открыто заявило о том, что оно стоит именно на таких позициях, — это Народный конгресс Казахстана, возрождаемый Олжасом Сулейменовым. Например, в языковом вопросе эта партия выступает за государственное двуязычие.

«В будущем, вероятно, надо будет ставить вопрос о статусе русского языка... Ни один политик сейчас не скажет, что народ должен быть моноязычным. Такого не может быть. Мы за десятилетия советской власти уже сложились как многоязычное государство. Мы свободно изъясняемся и на казахском, и на русском. И ущемлять один из этих двух языков не стоит, это вредно», — заявил поэт. Он также призвал извлечь уроки из украинского опыта: «Там в 2014 году бездарные политики объявили единственным законным языком украинский, а русский — незаконным. И в итоге Украина потеряла, по сути дела, свою государственность. Мы должны учитывать опыт этого противостояния и в сегодняшней политике, и в будущем»...

Бауыржан МАХАНОВ

КАКИМ ВИДЯТ РЕШЕНИЕ ЯЗЫКОВОГО И НАЦИОНАЛЬНОГО ВОПРОСОВ НОВЫЕ ПАРТИИ В КАЗАХСТАНЕ?

Как уже отмечалось, подавляющее большинство инициативных групп, заявивших о планах создать политические партии, до сего времени не предложило сколько-нибудь развёрнутых программ. Пока всё ограничивается лишь тезисами и отдельными публичными выступлениями, по которым, впрочем, тоже можно судить, хотя бы в общих чертах, об их идеологических воззрениях.

Например, движение «Халыкка адал қызмет» (НАҚ) — «Честное служение народу», зародившееся в 2019-м и с тех пор безуспешно пытающееся зарегистрироваться как партия, разместило на своём сайте перечень ценностей, по которым оно собирается следовать в своей деятельности. Есть там раздел «Страна комфорта», состоящий из следующих лозунгов: повышение статуса «Казах»; пересмотр закона о языках, повышение статуса казахского языка; защита этнических казахов по всему миру. К сожалению, эти тезисы не конкретизированы, и остаётся лишь догадываться, о чём идёт речь.

В частности, что означает повышение статуса «Казах» («Қазақ» мәртебесін көтеру)? Предоставление титульного этносу какого-то особого положения относительно других этнических групп, населяющих нашу страну, или что-то иное? Как НАҚ собирается решать в общем-то благородную задачу «защиты этнических казахов по всему миру», какие механизмы и инструменты намерено использовать в этих целях — политические, экономические, дипломатические? Что же касается «пересмотра закона о языках», то в одном из своих интервью лидер движения Тогжан Кожалиева, кстати, весьма активная в публичном поле, отметила: «Язык должен быть один государственный — казахский». Но ведь в нашей Конституции так и записано. Значит, под «пересмотром закона» подразумевается что-то другое?

А вот «Ел Тірегі» («Опора нации») и его предводитель Нуржан Алтаев, которые, по словам министра юстиции, уже 16 раз (!) вносили пакет документов для регистрации партии, выражают свою позицию более чётко. Они, как явствует из тезисов их политической платформы, намерены добиваться следующего: «официальным языком в суверенном и независимом государстве Казахстан должен быть только казахский язык!», «требование обязательного свободного владения казахским языком для всех госслужащих»;

«документоборот должен быть только на казахском языке»; «создание максимально благоприятных условий для создания и развития казахскоязычных СМИ».

Языковую тему поднимает и Ержан Тургумбай, создающий партию «Халық Тандауы» («Выбор народа»). Причём любопытно то, какую эволюцию пережили его взгляды за какие-то три года. Впервые он заявил о себе в 2018-м, к тому времени уже покинув Казахстан и осев в Киеве — любимом городе наших так называемых политэмигрантов. Тогда в одном из своих видеобращений на Youtube новоявленный оппозиционер посетовал: «После того, как в предыдущем выпуске я выступил на казахском языке, некоторые критики считали, что я владею им недостаточно хорошо. Словом, обнаружили во мне шала-казаха. Но сегодня мы сдаём экзамен не на знание казахского языка, а на гражданскую зрелость». Также Тургумбай довольно жёстко прошёлся по первому президенту страны, обвинив его, помимо всего прочего, в «выдавливании русскоязычных из Казахстана».

А в прошлом году он, уже более складно говоря на «ана тілі», одобительно высказался о наделавших много шума рейдах «языковых патрулей» (главным организатор которых Куат Ахметов потом тоже укрылся на время в Киеве) и тех общественных активистах и блогерах, которые их поддержали. Заодно

Тургумбай выразил недовольство позицией тогдашнего заместителя руководителя Администрации президента РК, охарактеризовавшего «языковые патрули» как проявление пещерного национализма.

Многие другие инициативные группы и общественные объединения, собирающиеся трансформироваться в политические партии, пока не озвучили своё отношение к языковому и национальному вопросам. Но обращает на себя внимание то, что среди их лидеров много тех, кто называет себя национал-патриотами.

Скажем, всем известны взгляды Мухтара Тайжана, пытающегося создать партию на основе возглавляемого им движения «Жер қорғаны» («Защита земли»). Особенно выпукло они проявились два с половиной года назад, во время

и после трагических событий в Кордайском районе Жамбылской области. Тогда Тайжан был едва ли не самым активным защитником тех, кто громил дунганские сёла, убивал их жителей. Заодно он обвинил в случившемся само дунганское население, при этом ссылаясь на некие факты, которые затем были опровергнуты, и даже выступил с неприкрытыми угрозами в адрес национальных меньшинств. Правда, в последнее время Тайжан не столь радикален в своих высказываниях. То ли сам понял, что пора остепениться, то ли ему объяснили, что играть на болезненных темах следует поосторожнее.

Или взять Жанболата Мамай, лидера незарегистрированной Демократической партии Казахстана,

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев еліміздегі орын алған қаңтар оқиғасынан кейін әлеуметтік-экономикалық жағдайға қатысты кеңес өткізгені белгілі. Қазақстан Президенті елімізде қалыптасқан күрделі қоғамдық-саяси және әлеуметтік-экономикалық жағдайға тоқталып, сұйытылған газ бағасының артуына байланысты халықтың наразылығын тудырғаны үшін Үкімет, соның ішінде, Энергетика министрлігі, сондай-ақ «Қазмұнайгаз» бен «Қазақгаз» кәсіпорындары кінәлі екенін айтқан болатын.

тапсырмасына орай газ саласын дамыту бағытында қандай жұмыстар атқарылып жатыр, өңірлерді газдандыру жұмыстары қалай жүргізілуде, көгілдір отын тапшылығы мәселесін жою үшін қандай шаралар іске асырылды? Бұл еліміздің барша тұрғындары үшін маңызды сұрақ.

Қазақстанның мұнай-газ саласы – еліміздің әлеуметтік-экономикалық даму ерекшеліктерін айқындайтын жетекші салалардың бірі екені белгілі. Елімізде өзге отын түрлеріне қарағанда анағұрлым қолайлы және экологиялық жағынан таза газға деген сұраныс жыл санап өсіп келеді. Осы саланың белгілі сарапшыларының айтуын-

Қазақстанда да дәл осындай жағдай. Мәселен, 2017 жылы еліміз шамамен 14 млрд. текше метр газ тұтынса, 2021 жылы оның көлемі 19 млрд. текше метрге жақындады. Өткен жылдың өзінде ғана 3600-ден астам өнеркәсіптік нысан газға көшірілді», - деді Премьер-Министр Үкімет отырысында.

Осы отырыста келтірілген деректер бойынша соңғы 5 жылда ішкі нарықта газ тұтыну көлемі 35%-ға өскен екен. Бұл түсінікті, газға деген сұраныс жоғары. Ал сала басшылары мен сарапшылардың айтуынша алдағы уақытта тұтыну көлемі тағы да 20 млрд. текше метрге дейін артады деп болжанған. «Газдандырылған елді мекендердің

қарастырылған. Бұл 146 мың адамды немесе 93 елді мекенді газбен қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. 2022 жылдың қорытындысы бойынша газдандырудың жоспарланған деңгейі 58,43%-ды құрауы керек», - деді министр.

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың тапсырмасын орындау барысындағы жоғарыда келтірілген үкімет және сала басшыларының мәліметтері әрине көңілге қуаныш ұялатары сөзсіз. Тұрғындарымызды көгілдір отынмен қамтамасыз етуге бағытталған жоспарлардың кемшілігі жоқ, бүгінгі күні нақты атқарылып жатқан жұмыстар да баршылық. Сонымен қатар бұл игі істе

станцияларында сұйытылған мұнай газын бөлшек саудада өткізудің шекті бағалары аймаққа байланысты литріне 50 теңгеден 75 теңгеге дейін бекітілген. Белгіленген шекті бағадан асып кеткен жағдайда жанар-жағармай құю станцияларына ұйғарым беріліп, орындалмаған жағдайда әкімшілік жауапкершілікке тартылады.

Еліміздің тұрғындары газ отынымен қамтамасыз ету де министр айтқан мәселеден басқа тағы бір қиындықтарды айта кеткен жөн. Қазір оңтүстік және батыс аймақтардың басым бөлігіне газ жеткізілді деуге болады. Енді орталық аймақтарды қамтып, солтүстік өңірлерге қарай бет бұрды. Өкініштісі, газ жүргізудің қымбатшылығына орай кейбір қарапайым, әлеуметтік жағынан нашар қамтылған отбасылар үйінің қасынан өтетін газ құбырларын пайдалана алмай отыр. Оған ортаға кірген делдал компаниялардың бағаны көтеруі себеп болып отырған секілді. Жергілікті әкімдік тарапынан бұл бағытта көпбалалы, мүгедектерге көрсетілетін материалдық қаражат жеткіліксіз болып отыр. Алдағы уақытта осыны да ескерген жөн. Тұрғындар түгелдей көгілдір отынмен қамтылса, оны пайдаланудың барысында шыққан шығын қайта қайта еме пе? Сондықтан тұрғындардың кейбір топтарына жеңілдік қарастырылса, қолға алған мемлекеттік жоспар да толықтай іске асар еді.

Мемлекет басшысының тапсырмасына орай Үкімет еліміздің газ саласын дамытудың 2022-2026 жылдарға арналған кешенді жоспарын бекітті. Кешенді жоспар Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі мерзімге арналған газ саласын кезең-кезеңімен реформалау мен кешенді дамытудың нақты бағыты мен негізгі тәсілдерін белгіледі. «QazaqGaz ҰК» АҚ тауарлық газдың ресурстық базасын ұлғайту, ішкі газ нарығын, газ транзиті мен экспортын, газ химиясы мен терен өңдеуді дамыту, инвестициялық және операциялық тиімділікті арттыру жөніндегі жұмыстарды қамтитын Кешенді жоспарды жүзеге асыруға қатысатын болады. «QazaqGaz» ұлттық компаниясы газ барлау және өндіру секторындағы теңгерімделген активтер портфельін қалыптастыру мен ірі жобалар үшін және жер қойнауын іске асыру құқығына ие болады. «QazaqGaz» қолданыстағы газ өңдеу зауыттарының қуатын жүктеуді қамтамасыз ету үшін газ өңдеу жобаларындағы рөлі артады. Әрине ірі жобаны асыруға белгілі бір мекеменің нақты жауапты болғаны дұрыс.

Бұл ұлттық оператор газ өндіру бойынша неғұрлым дайын жобаларды іске қосу және газды өңдеу көлемдерін ұлғаюы есебінен 2030 жылға қарай тауарлық газ өндірісін 15 млрд текше метрге өсіруге болатынын айтып, ішкі нарықты дамыту үшін компания 2030 жылға қарай газдандыру деңгейін 65%-ға дейін ұлғайтып, шығынсыздыққа қол жеткізуді мақсат етіп отыр. Мемлекет басшысының тапсырмасына сәйкес, компанияны IPO-ға шығару жұмыстары жүргізіліп жатыр. Кешенді жоспардың қабылдануы газ нарығын реттеуге, инвестиция тартуға, тауарлық газ өндірісін ұлғайтуға мүмкіндік ашады. Осы жоспарларды іске асыру нәтижесінде тұтынушыларды үздіксіз және қауіпсіз газбен жабдықтауды қамтамасыз етеді деген сенім бар.

Болат ҚАЗЫМБЕК

ПРЕЗИДЕНТ ТАПСЫРМАСЫ ГАЗ САЛАСЫНА СЕРПІН БЕРДІ

Осы кездесуде мемлекет басшысы өзінің былтыр маусым айында, Маңғыстау облысындағы «Қазақ газ өңдеу зауыты» базасында сұйытылған газ өндіретін жаңа зауыт салу жөнінде берген тапсырмасының орындалу бағытын сыңа алып, осыған жауапты сала басшыларына ескерту жасаған-ды. «Қазіргі уақытта жобаның тек техникалық-экономикалық негіздемесі ғана дайындалған. Оны қаржыландыру мәселесі шешілмеген. Екіншіден, сұйытылған газды тарату және саудаға шығарудың қазіргі тәртібі пысықталмаған. Электронды сауда барысында бағаның өсуін шектеу тетіктері қарастырылмаған. Нәтижесінде Энергетика министрлігі электрондық сауда бойынша жедел әрекет етіп, оны ауыздықтай алмаған» - деді Президент.

Сонымен қатар Қасым-Жомарт Тоқаев аталған саланы реформалауға қатысты жүйелі әдістің жоқ екенін айтып, еліміз газ және газ өңдеу салаларында инвестициясыз тіпті газсыз қалуы мүмкін екенін ескертті. «Сондықтан жүйелі, бірақ ойластырылған және кезең-кезеңімен жүзеге асырылатын реформалардан басқа жол жоқ. Алдағы уақытта газ саласын сапалы түрде қайта қарап, ішкі нарықты тауарлық газбен толыққанды қамтамасыз ету керек» - деді Мемлекет басшысы.

Осыған байланысты Президент жағдайды тұрақтандыруға бағытталған бірнеше шараларды іске асыруды жүктеді. Оның қатарында монополияға қарсы органға сұйытылған газдың бағаларын жарты жылға уақытша бағалық реттеуді енгізуді, облыстарда халық үшін шекті бағалар өткен жылдың соңындағы баға деңгейінен асырмауды, Үкіметке сұйытылған газды электрондық сауда алаңдары мен биржалар арқылы өткізуге толық көшуді бір жылға шегеруді, осы кезеңде нормативтік-құқықтық базаны мұқият әзірлеп, сауда алаңдары жұмысының ашық болуын қамтамасыз ету, бағаның күрт өсуін шектеу тетіктерін енгізу, Бас прокуратураға бәсекелестікті қорғау агенттігімен бірлесіп, бағалық сөз байласу мен өзге де бәсекелестікке қарсы іс-әрекеттерге қатысты тергеу жүргізуді қатаң тапсырды.

Одан бері де жарты жылдан аса уақыт өте шықты. Газ бағасын көтермеу шарасы жыл соңына дейін ұзартылды. Мемлекет басшысының

ша, 2030 жылға қарай газ өндірісі 6,7 млрд. текше метрге ұлғаяды деп болжануда. Бүгінгі күні елді мекендерді газдандыру деңгейі 58 пайыз шамасында екен. Бұл еліміздің жартысына жуығы әлі де газсыз отыр деген сөз. Көгілдір отынмен тұрғындарымызды толықтай қамтамасыз ету үшін алдымен оның жеткілікті қоры болуға тиісті.

Кейбір деректерге жүгінсек газ қоры бойынша Қазақстан әлемдегі елдер арасында 22-орында, ТМД елдері арасында Ресей мен Түрікменстаннан кейінгі 3-орында тұр. Қазақстанның табиғи газ қорларының басым бөлігі елдің батыс бөлігінде орналасқан. Көгілдір отын өндірудің 90%-ын Қарашығанақ, Қашаған, Теңіз және Жаңажол кен орындары қамтамасыз етеді. Осындай мол мүмкіндіктерге байланысты Қазақстанның газ саласы отандық экономикада қарқынды өсіп келе жатқан салалардың бірі болып есептеледі. Газ өндіру көлемі артып, газ құбырларының желісі жылдан жылға көбейіп келе жатқаны да рас. ҚР Энергетика министрлігінің дерегі бойынша 2021 жылы газ өндіру 53,8 млрд. текше метрді құраса, ал 2022 жылға – 54,5 млрд. текше метр жоспарланған.

Бізге республика бойынша 79 газ өндіруші компания бар, олар газбен ішкі нарықты және экспорттың қажеттіліктерін қамтамасыз етеді. RIA Rating сарапшыларының мәліметінше, халық үшін газдың қолжетімділігі рейтингінде Қазақстан әлем елдерінің арасында бірінші орында тұр екен. «Мұнда орта деңгейлі тұрғын өзінің орташа айлық жалақысына 8,6 мың текше метр газ сатып ала алады. Қазақстанда жалақы жоғары емес, дегенмен рейтингтегі өзге елдермен салыстырғанда газ бағасы арзан. Екінші орында – Ресей, мұнда әр тұрғын 7,4 мың текше метр газ сатып ала алады», - делінген сарапшылардың мәліметінде. Демек елімізді газбен қамтамасыз етуге толықтай мүмкіндіктер бар, тек соны іске асыра білуіміз қажет.

Мамыр айында өткен Үкімет отырысында Премьер-Министр Әлихан Смайылов елімізде 1700-ден астам елді мекен немесе 11 миллионнан астам қазақстандық табиғи газбен қамтамасыз етілгенін айтқан болатын. «Әлемдік талдау энергия көздерінің басқа түрлерін өндіру мен тұтынуға қарағанда газ өнеркәсібі озық қарқынмен дамып жатқанын көрсетіп отыр.

жалпы саны 1700-ден асады. Осылайша, 11 млн-нан астам қазақстандық табиғи газға қол жеткізді. Бұл тұрақты өсімін көрсетіп отырған газ саласының еліміздің әлеуметтік-экономикалық дамуында маңызды орын алатынын көрсетеді», - деді Әлихан Смайылов. ҚР Энергетика министрі Болат Ақшолоақовтың мәліметінше, биыл ел өңірлерін газдандыру жұмысына 95 млрд. теңгеден астам қаражат жұмсалды және оның 50,1 млрд. теңгесі бюджетті нақтылау аясында қосымша бөлінген. «Ішкі газ тұтынудың күрт өсуіне және елді одан әрі үздіксіз газдандыру үшін газ тасымалдау жүйесін жаңғырту қажеттілігіне байланысты министрлік «QazaqGaz ҰК» бірлесіп газдандырудың бас жолын жаңартуды қолға алған. Министрдің айтуынша 2021 жылы 68 мың адамды газбен қамтамасыз ету жоспарланған екен. Жоспар артығымен орындалып, 165,9 мың адам газбен қамтамасыз етілген. Болат Ақшолоақовтың дерегінше, 2022 жылға дейін бюджет есебінен 246 ауылды газбен қамтамасыз ету жоспарланған. Бүгінгі күні аталмыш жоспар аясында 187 елді мекенді газдандыруға қаражат бөлінген. «Биыл елді газдандыруға республикалық бюджеттен 45,8 млрд. теңге бөлінді. Сондай-ақ 2022 жылға арналған республикалық бюджетті нақтылау шеңберінде қосымша 50,1 млрд. теңге қолдау тапты. Нәтижесінде, 133 жобаны іске асыруға 96 млрд. теңге

көпдендеп кездесер қиындықтар мен түйіні тарқатылмаған мәселелер де бар сияқты. Бұл туралы «Газ саласын дамыту перспективалары» тақырыбындағы Үкімет сағатында Энергетика министрі Болат Ақшолоақов 2025 жылға қарай елімізде отандық газ тапшылығы болуы мүмкін екенін мәлімдеді. Оның дерегінше, газ тұтыну өсімі шамамен жыл сайын орта есеппен 7%-ға артып отыр. «Елдегі газ саласын дамытудың негізгі тежеуші факторы – бағаны тежеу саясаты. Осыған байланысты 2025 жылға қарай отандық газдың тапшылығы және импорттық ресурстарға тәуелділік туындауы мүмкін. Болашақта тауарлық газдың негізгі өндірушілері Қашаған, Қарашығанақ, Теңізшевройл болып қалады. Оларға тауарлық газ ресурстарының жалпы көлемінің 64%-ы тиесілі», - деп түсіндірді министр. Сұйытылған газға шекті баға белгіленді Қазақстанда жанармай құю бекеттерінде көліктерге арналған сұйытылған мұнай газы бөлшек саудада өткізуге уақытша мемлекеттік баға реттеуі енгізілді. Жанармай бағасы ҚР Бәсекелестікті қорғау және дамыту агенттігі жариялаған «Қазақстан Республикасының аумағында автогаз құю станцияларында автокөлікке жанармай құю үшін сұйытылған мұнай газын бөлшек саудада өткізуге уақытша мемлекеттік баға реттеуді енгізу туралы» бұйрықта көрсетілген. Құжатқа сәйкес, жанармай құю

ҚОШ БОЛ, ҚАЗАҚТЫҢ НАР ТҰЛҒАСЫ!

Бүгін Қазақ Елі Қазақтың нар тұлғасы Балташ Тұрсымбаевпен қоштасты.

Көрнекті мемлекет және қоғам қайраткерімен қоштасуға арналған қаралы жиын Алматыда, Ғалымдар ордасында өтті.

Жиынды белгілі ғалым, қоғам қайраткері Оразалы Сәбден жүргізді. Қазақстан Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың көңіл айтуы оқылды.

Алғашқы болып қазақтың тұңғыш ғарышкері, Халық Қаһарманы Токтар Әубәкіров сөйледі. Толқып тұрып, толғана сөйлеген Токтар батыр Балташ Тұрсымбаевтың қайсар да, қайратты тұлғасы туралы әсерлі сөз айтты.

Токтар Әубәкіров те турасын айтып, билікке жақпай, жұмыссыз қалғанда Балташ ағамыз келіп көлігінің кілтін ұсыныпты:

— Мен жаяу жүрмеймін, таныстарым көп. Ал сенің жаяу жүргеніңді халық қаламайды! — деп айтқан екен.

Көрдіңіздер ме, көк аспанды самғап,

ғарышты шарлап келген қаһарман енді кара жерде қаражаяу қалмасын деп, астындағы атын түсіп берген. Бұл үлкен жүрек, зор азаматтықтың белгісі.

Сонымен қатар Алматы қаласы әкімінің орынбасары Арман Қырықбаев, академик Баян Рақышев, қоғам қайраткері Рысбек Сәрсенбай, жерлестері атынан Ғазиз Есмұқан ақсақал сөйледі.

Президенттің өзі көңіл айтып жатқанда, кезінде бір емес, екі рет Үкімет басшысының орынбасары болған Балташ ағамыздың қазасына Үкіметтен бір өкіл келіп көңіл айтпағаны көңілге кірбің түсірді...

Қазақ халқының жарқын болашағы үшін, Әділетті Қазақстан үшін күресіп өткен Балташ Тұрсымбаевпен қоштасуға ел көп жиналды. Залға сыймаған біраз ел сыртта тұрды.

Балташ Молдабайұлы Кеңсайға жерленді. Қош бол, Қазақтың нар тұлғасы! Пейіште рухыңыз шалқи бергей!

ҚАРАҒАЙҒА ҚАРСЫ БІТКЕН ҚАЙРАТКЕР ЕДІ...

Көрнекті мемлекет және қоғам қайраткері Балташ Тұрсымбаев ағамыз да дүниеден өтті деген суық хабар жетті...

Қазақ саясатындағы қарағайға қарсы біткен бұтақтай қайсар қайраткерлердің бірегейі еді Балташ ағамыз!..

Быттыр ғана күзде мерейлі жасы - жемісті 75 жасымен құттықтау жазып едік...

Мемлекет және қоғам қайраткері, ауыл шаруашылығының айтулы арысы, сандал саясаткер Балташ ағамыздың зор қарымы мен іскерлік дарынын билік, яғни мемлекет жеткілікті пайдалануы керек еді. Билікте жүрсе де, елдің қамы үшін қасқайып тұрып, шындықты айтып жүрді. Әдеттегідей әділін айтқандар секілді орнынан кеткен соң, ауылшаруашылығы арпа мен бидайды айыра алмайтын асфальтта өскен коммерсанттардың қолына түскен еді... Ақыры не болғанын азық-түліктің басым бөлігін шетелден сатып алып, ауадан басқасының бәрі қымбаттап, қиындық қыспағында отырғанымызға қарап біле беріңіз...

Балташ Тұрсымбаев әкім, министр, вице-премьер болғанда, өзіндік мықты ұстанымы бар, орнықты ой-пікірін

ашық айта алатын қайсар қайраткер, қалыптасқан тұлға еді... Қазіргі қаптаған шенеуніктердей қатып қалған, рельестен шықпай жүретін жәй функционер емес еді... Дәл қазір біздің үкіметке осындай тұлғалар жетіспейді.

Мен қалай парламентке бардым, аспандағы ғарышта бір мәселе болса да, оған жердегі Қазыбек Иса кінәлі деп жамандай жөнелетін жалдамалы жалақорлар тобыры пайда болды. Кәдімгі аттары штатта тіркелген, бұйрық бойынша бірінен соң бірі шығып тұрады кезектерімен... Быттыр көктемде солардың бірі, Балташ ағамызға өтірік «іні» болып жүрген бір пақыр камерасын алып жетіп барып, шатып-бұтып сұрақтар қойып жатты да, ай-шай жоқ, тақырыпқа еш қатысы жоқ мен туралы пікір сұрап, жат та кеп жамандасын...

Сонда Балташ ағамның сұсты қалпымен арандатушының ақымақ сұрағын қайтарып тастап, ақиқатын айтқан үлкен азаматтығына, ешқандай бұрын араласып көрмеген мен туралы жақсы сөзі мен ізгі лебізіне бек риза болдым.

Ақиқатын айтатын Әділдігі туралы

әңгіменің бәрі растығына куә болдым. Солай Балташ ағамыз мені жалақорлар жаласынан қорғап қалған еді...

Балташ ағамыздың «ЕЛ мен ЖЕР» үшін тер мен шер төгіп жүрген зор еңбегін ел жақсы біледі. Арысының нар тұлғасы халқының есінде ерекше асқақтай береді.

Балташ ағамыз тереңнен ойлап, алысқа қарайтын, тарихты да әділ таразылай білетін зиялы тұлға еді. Анау бір жылдары жергілікті әкімдер Түркістанға Ақсақ Темірдің ескерткішін орнатпақ болғанда Балташ Тұрсымбаев: «Алтын Орданың құлауына үлес қосқан билеушінің ескерткіші Алтын Орданың мұрагер елі Түркістанда тұруға лайық емес»-деп тоқтатып тастаған деген хабар естіп, разы болған едік.

Әділетсіз билікпен арыстанша алысып өткен Балташ ағамыздың отбасына, туған-туыстарына, қайраткерін қабырғасы қайыса жоқтап жатқан қалың қазаққа көңіл айтамыз!

Алла алдынан жарылқасын!
Пейіште рухы шалқи бергей!
Иманы саламат болсын!

Қазыбек ИСА

ҚАЗАҚТЫҢ МҰҢЫ МЕН ШЫНДЫҚТЫҢ ЖЫРЫ - «ҚАЗАҚ ҮНІ» ГАЗЕТІНЕ ЖАЗЫЛЫҢЫЗДАР!

ЖАЗЫЛУ ИНДЕКСІ – 65380
«Қазпошта» арқылы жазылу бағасы:

1 ай	қала	429,24	3 ай	қала	1287,72
1 ай	ауыл/аудан	447,86	3 ай	ауыл/аудан	1343,58
6 ай	қала	2575,44	12 ай	қала	5150,88
6 ай	ауыл/аудан	2687,16	12 ай	ауыл/аудан	5374,32

Республикалық «Қазақ үні» газеті мен Qazaquni.kz ұлттық порталы белгілі жазушы, ҚР Мемлекеттік сыйлығының иегері Сәбит Досановқа туған бауыры

Ғабит ДОСАНОВТЫҢ

мезгілсіз қайтыс болуына байланысты қайғысына ортақтасып, көңіл айтады.

Жаны жайсаң азамат Ғабит Аймұқанұлының пейіште рухы шалқи бергей деп отбасына, туған-туыстарының қайғысына ортақтасады.

Марқұмның иманы саламат болсын!

Меншік иесі:
«Қазақ үні» ЖШС
ҚАЗАҚ ҮНІ
Президент –
Қаныш ЖАРЫЛҚАСЫН

Бас редактор –
Құлтөлеу МҰҚАШ

Бас редактордың бірінші орынбасары –
Зейнолла АБАЖАН

Qazaquni.kz ақпарат агенттігінің
Бас редакторы –
Азамат ТАСҚАРАҰЛЫ

Жауапты хатшы –
Гүлмира САДЫҚ

БӨЛІМ РЕДАКТОРЛАРЫ:
Дастан ЕЛДЕС (орыс редакциясы)

Нұржан АСАН (көркемдеуші)

АЙМАҚТАҒЫ ТІЛШІЛЕР:
Нұр-Сұлтан тілшілер қосыны:
Азамат ТАСҚАРАҰЛЫ
(8-702-931-89-86)

Ақмола облысы:
Бақыт СМАҒҰЛ (8-701-626-77-66)

Арқалық қаласы:
Нұрсұлтан НҰРМАН
(8-702-688-84-87)

Алматы облысы:
Мәди ИСЛАМ (8-775-119-12-13)

Жезқазған қаласы:
Жанат АСАНҚАЛИ
(8-702-384-12-00, 8-707-261-20-98)

Қарағанды облысы:
Ахметқали ХАЛЕНОВ (8-701-450-30-18)

Қостанай облысы:
Төлен РАМАЗАНҰЛЫ (8-701-174-06-70)

Семей қаласы:
Рахат АЛТАЙ
(8-775-998-15-39)

Түркістан облысы:
Әбдіғаппар АЙДАР
(8-702-475-75-66, 8-771-390-73-75)
Асылхан ӘЛІ (8-701-626-88-32)

Түркістан қаласы:
Әтіргүл ТӘШІМ (8-702-489-47-23)

Тарату бөлімі:

Нұр-Сұлтанда:
Жасұлан ИСА
(8-776-120-19-72)

Шымкентте:
Мүтән ИСМАЙЫЛ
(8-701-692-1340),

Астанада «Алты Алаш»
дүңгіршіктерінде сатылады
(8-701-572-88-47)

Газет ҚР Мәдениет және ақпарат министрлігінде 19. 12. 2012 жылы тіркелген. Куәлік №13976-Г (Алғашқы куәлік №1270-Г, 01. 08. 2000 жыл).

Автордың сөзі мен редакция көзқарасы сәйкес келе бермейтінін ескертеміз. Қолжазбалар өңделеді және қайтарылмайды.

Жарнама мәтініне жарнама беруші жауап береді.

Газеттен көшіріліп басылса, сілтеме жасалуы шарт.

Газетте «Қазақпараттың» материалдары пайдаланылды.

Газет «Қазақ үні» компьютер орталығында беттелді

АЙЛЫҚ ТАРАЛЫМЫ – 60 400

ЖАЗЫЛУ ИНДЕКСІ – 65380

Редакцияның мекен-жайы:
050006, Алматы қаласы, Қалқаман-3 ықшамауданы, С. Сейітов көшесі, 11 үй

Байланыс телефоны:
8 (727) 398-57-31

E-mail: qazaquni2000@gmail.com
www. qazaquni. kz

Кезекші редактор –
Гүлмира САДЫҚ

ТОО «Қазақ үні»
БИН 000540006784
ИИК КЗ5085600000038541
АГФ АО «БанкЦентрКредит»
г. Алматы, БИК КСВКЗКХ, Кбе 17
Газет «Алматы-Болашақ» баспаханасында
басылды. Алматы қ., С. Мұқанов к., 223 б.
Көлемі: 6 баспа табақ

Ⓐ – материалдың жариялану ақысы төленген